

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

Białystok, dnia 26 maja 2021 r.

Poz. 2154

UCHWAŁA NR XIX/168/21 RADY MIEJSKIEJ W CZYŻEWIE

z dnia 11 maja 2021 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego programu opieki nad zabytkami dla Gminy Czyżew na lata 2021-2024

Na podstawie art. 7 ust. 1, pkt 9, art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 713¹⁾), art. 87 ust. 1, 3, 4 i 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 710) Rada Miejska uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny program opieki nad zabytkami dla Gminy Czyżew na lata 2021-2024, zaopiniowany pozytywnie przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Traci moc uchwała Nr XII/89/16 z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie przyjęcia Gminnego programu opieki nad zabytkami dla Gminy Czyżew na lata 2014-2017 (Dz. Urz. Woj. Podl. z 2016 r. poz. 1359)

§ 3. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Czyżewa

§ 4. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

Przewodniczący Rady Miejskiej
Witold Sienicki

¹⁾ Zmiany tekstu jednolitego wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz.U. z 2020 r. poz. 1378.

Załącznik do uchwały Nr XIX/168/21
Rady Miejskiej w Czyżewie
z dnia 11 maja 2021 r.

**GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY CZYŻEW
NA LATA 2021-2024**

Czyżew, 2021

Spis treści

1. Wstęp	4
1.1. Podstawa prawna opracowania	4
1.2. Definicje	4
1.3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	5
1.4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	7
1.4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	7
1.4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	10
1.5. Uwarunkowania wewnętrzne	13
1.5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)	13
2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	17
2.1. Zarys historii obszaru gminy	17
2.2. Zasoby dziedzictwa kulturowego gminy	18
2.2.1. Krajobraz kulturowy	18
2.2.2. Zabytki nieruchome	21
2.2.3. Stanowiska archeologiczne	27
2.2.4. Zabytki ruchome	29
2.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	29
2.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	33
2.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	35
3. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy (SWOT)	36
4. Założenia programowe	38
4.1. Priorytety i kierunki działań	38
4.2. Zadania programu opieki	39
5. Zarządzanie realizacją programu	42
5.1. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	42
5.2. System wdrażania	42
6. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	44
7. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami	48

Spis tabel

Tabela 1. Wykaz stanowisk archeologicznych na terenie Gminy Czyżew	28
Tabela 2. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych woj. podlaskiego ...	30
Tabela 3. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru	31
Tabela 4. Wykaz obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków	33
Tabela 5. Wykaz zadań	39
Tabela 6. Wskaźniki realizacyjne w okresie 2021-2024	44
Tabela 7. Plan finansowy	49

1. Wstęp

1.1. Podstawa prawna opracowania

Gminny program opieki nad zabytkami jest opracowywany na podstawie Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 282). Program, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, podlega z uwagi na obowiązek wynikający z treści art. 87 ust. 4 wymienionej ustawy, ogłoszeniu w wojewódzkim dzienniku urzędowym i wchodzi w życie z dniem przyjęcia w formie uchwały przez radę gminy.

Dokument jest opracowywany na okres 4 lat. Z jego realizacji Burmistrz co 2 lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy.

Aktualizacje programu opieki powinny być dostosowane do zmieniającego się stanu prawnego i administracyjnego, warunków społecznych, gospodarczych i kulturowych. Powinno się również zweryfikować kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu oraz dokonywać systematycznej oceny efektów wdrażania programu.

Przedmiotem opracowania jest dziedzictwo kulturowe obszaru Gminy Czyżew, zaś beneficjentami są mieszkańcy gminy, osoby związane z tutejszym dziedzictwem poprzez pochodzenie, a także turyści.

Celem opracowania jest zgodnie z art. 87, ust. 2 wyżej wymienionej ustawy:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

1.2. Definicje

W Gminnym programie opieki nad zabytkami przyjęto zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami następujące definicje:

- 1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;

- 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
- 15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków, w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

1.3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Ochrona i opieka nad zabytkami wynikają z szeregu dokumentów obowiązujących w kraju.

Konstytucja RP

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela (art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji RP).

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 282).

Inne uregulowania

Inne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, które znajdują się w wielu obowiązujących ustawach wymienionych poniżej.

1. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2020 poz. 293),
2. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz.U. 2020 poz. 1333),
3. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2020 poz. 1219),
4. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2020 r. poz. 55),
5. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. 2020 poz. 1990),
6. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r. poz. 194),
7. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. 2020 poz. 1057),

8. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2019 r. poz. 1170).

1.4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

1.4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Czyżew jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w dokumentach:

- 1) Narodowa Strategia Rozwoju Kultury i jej Uzupełnienie na lata 2004 - 2020,
- 2) Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019 - 2022,
- 3) Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego do 2020,
- 4) Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030.

1) Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004–2013 i Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020

Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Czyżew jest komplementarny do celu strategicznego Narodowej Strategii Rozwoju Kultury 2004-2020: "Zrównoważenie rozwoju kultury w regionach" oraz celów częściowych/uzupełniających:

nr 1. Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury,

nr 3. Wzrost udziału kultury w PKB,

nr 4. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków.

Cele częściowe realizowane będą w ramach pięciu obszarów priorytetowych, którym odpowiadają szczegółowo opisane w NSRK – Narodowe Programy Kultury. Bezpośrednio do ochrony zabytków odnosi się Narodowy Program Kultury "Dziedzictwo kulturowe NPK Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego". Uszczegółowienie i rozszerzenie NPK stanowią programy operacyjne Ministra Kultury. Spośród 11 programów operacyjnych dwa z nich wiążą się z ideą ochrony zabytków.

Program "Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego"

Program jest realizowany w ramach dwóch komplementarnych priorytetów: 1) rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych oraz 2) rozwój kolekcji muzealnych. Podstawowym celem priorytetu 1 jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków i muzealiów w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowej i konfliktu zbrojnego.

Program „Rozwój infrastruktury kultury i szkolnictwa artystycznego oraz wzrost efektywności zarządzania kulturą”

Celem programu jest wyrównywanie dostępu do dóbr i usług kultury poprzez inwestycje w infrastrukturę, poprawa warunków funkcjonowania instytucji kultury, instytucji filmowych oraz szkół i uczelni artystycznych, a także poprawa efektywności ich zarządzania. Program będzie realizowany poprzez współfinansowanie zadań z zakresu m.in.: rewitalizacji, modernizacji i adaptacji na cele kulturalne obiektów zabytkowych oraz przemysłowych obiektów o wysokiej wartości historycznej.

Inne programy

Ponadto realizowane są Programy Ministra dotyczące dofinansowania zadań z zakresu kultury, skierowane do instytucji kultury, organizacji pozarządowych, instytucji filmowych, szkół i uczelni wyższych, jednostek samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych, kościołów i związków wyznaniowych oraz ich osób prawnych. Program dotyczący Ochrony zabytków skierowany również do Osób fizycznych posiadających zabytki wpisane do rejestru. Szczegóły aktualnych naborów do konkursów są dostępne pod adresem: <https://www.gov.pl/web/kultura/programy-i-projekty>

2) Uchwała Nr 82 Rady Ministrów z dn. 13.08.2019 r. (MP Poz. 808 z dn. 11.09.2019 r.) z załącznikiem: "Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022".

Głównym celem Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 (Dz. U. z 11 września 2019 r. poz. 808) jest "Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami" poprzez realizację celów szczegółowych: 1) optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, 2) wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i 3) budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Do osiągnięcia założonych celów będzie prowadziła realizacja następujących zadań:

- szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym,
- budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym,
- merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach,
- konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami,
- wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich,
- ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich,
- wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego,
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej,
- upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych,
- podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych, poprzez współpracę z właściwymi służbami, takimi jak policja,
- kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnością,
- tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

Działalność Centrum Architektury Drewnianej będzie koncentrować się na opracowywaniu i szerokim udostępnianiu poradników i podręczników dobrych praktyk dla właścicieli i opiekunów zabytków architektury oraz budownictwa drewnianego, organizowaniu szkoleń dla właścicieli oraz kursów rzemiosła tradycyjnego podnoszących kompetencje rzemieślników w zakresie zapewniającym właściwą konserwację zabytków drewnianych, z uwzględnieniem regionalnej specyfiki technik rzemieślniczych oraz konstrukcji architektury drewnianej.

3) Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Strategia przyjęta Uchwałą Rady Ministrów Nr 155 z dnia 27 października 2020 r. posiada określone cele, które są komplementarne do programu opieki nad zabytkami.

Cel główny: Wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Cel szczegółowy 2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich jest silnie związany z tematyką ochrony zabytków. Działanie 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury. Dziedzictwo wymaga odpowiedniej ochrony i zachowania, oraz stanowi potencjał, który należy efektywnie wykorzystać na potrzeby budowania kapitału społecznego, poczucia tożsamości i wspólnoty, a także wzrostu ekonomicznego. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest wg zapisów dokumentu dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków. W tym celu realizowany będzie projekt strategiczny pn. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami oraz szereg innych działań.

Kolejne działanie wpisujące się w zagadnienia dziedzictwa kulturowego to: 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Odpowiedzią na zdiagnozowane w obszarze kultury cyfrowej i digitalizacji potrzeby będzie projekt strategiczny pn. Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej. Ma on na celu realizację działań związanych z szeroko pojętą cyfryzacją i udostępnianiem zasobów dziedzictwa kulturowego, uwzględniających digitalizację, przechowywanie, udostępnianie, a także ponowne wykorzystanie cyfrowych zasobów muzealnych, bibliotecznych, audiowizualnych, zabytkowych i archiwalnych, do celów popularyzacyjnych, edukacyjnych, naukowych oraz komercyjnych.

4) Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030 r.

Dokument przyjęty uchwałą Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. dotyczy metod indukowania rozwoju przestrzennego państwa, do czego pośrednio mogą przyczynić się działania związane z ochroną zabytków i szerzej - dziedzictwa kulturowego. Koncepcja posiada ustalone cele, wśród których znalazły się:

Cel 1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności.

Działania wspierające rozwój funkcji metropolitalnych obejmą szereg sfer: gospodarczą, naukowo-badawczą i wiele innych mających wpływ na stymulowanie rozwoju. Wzmacniane i eksponowane będą również funkcje symboliczne ośrodków miejskich, w tym kulturowe – wspierana będzie renowacja i modernizacja istniejącej infrastruktury kultury (teatry, filharmonie, sale wystawowe, muzea, galerie sztuki, biblioteki itd.) oraz rewitalizacja historycznych i zabytkowych obiektów na cele kulturowe, co bezpośrednio dotyczy zagadnień opieki nad zabytkami.

Cel 2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.

Kierunki działań polityki przestrzennej umożliwiające realizację celu 2, wspomaganie spójności terytorialnej, obejmują m.in. "Regionalną integrację funkcjonalną, wspomaganie rozprzestrzeniania procesów rozwojowych na obszary poza głównymi miastami oraz budowanie potencjału do specjalizacji terytorialnej". Wśród poddziałań koncentrujących się wokół tego celu znajduje się "Wspomaganie rozwoju specjalizacji terytorialnej".

Szansą dla rozwoju wielu obszarów wiejskich jest osiąganie specjalizacji dzięki wykorzystaniu ich dziedzictwa kulturowego, zasobów przyrodniczych i krajobrazowych.

Dodatkowo zostanie wzmocnione zarządzanie ich przestrzenią funkcjonalną poprzez tworzenie nowych struktur o wysokich walorach krajobrazowych i przyrodniczych, ochronę i rewaloryzację zachowanych obiektów zabytkowych i zespołów ruralistycznych.

Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski. Realizacja powyższego celu wymaga podjęcia działań m.in. w obszarze: "Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej".

Działania w tym zakresie skoncentrują się na objęciu ochroną prawną najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym krajobrazów naturalnych i historycznych, w tym układów urbanistycznych i ruralistycznych oraz stanowisk archeologicznych.

Uspołecznienie procesów planistycznych będzie wspomagać integrację zarządzania krajobrazem kulturowym odziedziczonym i związanym ze współczesnymi stosunkami społeczno-gospodarczymi, z zarządzaniem obiektami ochrony obszarowej, ochroną wartości symbolicznych mogących być podstawą potencjału rozwoju regionów, takich jak sylweta miasta i obiektu zabytkowego, obiektów istotnych dla dziedzictwa kulturowego społeczności lokalnych.

Działania będą dotyczyć także koordynowania przedsięwzięć związanych z rozwojem regionów i obszarów turystycznych oraz systemów rekreacyjnych w obszarach cennych przyrodniczo i atrakcyjnych turystycznie w celu ograniczenia presji ze strony turystyki na obszary o najwyższych walorach przyrodniczych (parki narodowe, rezerваты, atrakcyjne turystycznie obszary o niskiej chłonności ekologicznej) i intensyfikacji

rozwoju społeczno -gospodarczego sąsiednich obszarów, w tym objętych restrykcjami konserwatorskimi, takich jak: parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, parki kulturowe, ewidencjonowane zabytkowe założenia ruralistyczne i rezydencjonalne, rezerваты archeologiczne.

Ponadto KPZK definiując obszary funkcjonalne lokuje wśród nich obszar przestrzeni chronionej – „obszar planowany do ochrony przed zabudową niezwiązaną z celami ochrony i udostępnianiem terenów chronionych wraz z otulinami i korytarzami ekologicznymi, strefy ochronne ujęć wody i zbiorników wód śródlądowych, obszary objęte ochroną zabytków i opieką nad zabytkami oraz tereny zieleni, zadrzewień, lasów i upraw polowych”.

Obszary te zostaną wyodrębnione w planach zagospodarowania przestrzennego województw jako ustalenie wiążące, przyczyniające się do zahamowania postępującej degradacji środowiska kulturowego, nieodwracalnej utraty krajobrazów historycznych i tworzących tożsamość miejsca.

1.4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Gminny program opieki nad zabytkami wynika również z założeń innych dokumentów związanych z strategią rozwoju województwa podlaskiego. Najważniejsze z nich to:

- 1) Program rozwoju kultury województwa podlaskiego do roku 2020,
- 2) Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego,
- 3) Strategia rozwoju województwa podlaskiego do 2020 roku,
- 4) Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2030 roku,
- 5) Powiatowy program opieki nad zabytkami i wojewódzki program opieki nad zabytkami.

1) Program rozwoju kultury województwa podlaskiego do roku 2020

21 kwietnia 2008 roku Sejmik Województwa Podlaskiego przyjął Program Rozwoju Kultury Województwa Podlaskiego do roku 2020 jako kontynuację wcześniejszego Programu. Dokument ten utworzony został przede wszystkim jako materiał intencyjny, określający podstawowe, możliwe i pożądane kierunki działań w aspekcie ochrony dziedzictwa kulturowego jak i rozwoju kultury, umożliwiające podjęcie starań o pozyskiwanie środków europejskich. Zagadnienia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego są ściśle związane z Projektem programu opieki nad zabytkami województwa podlaskiego na lata 2008 – 2011 z przedłużeniem na lata następne. Pierwszym z celów strategicznych Programu jest ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego. Zachowanie dziedzictwa uznane zostaje za podstawę rozwoju i upowszechniania kultury. Stanowi potencjał naszego regionu, mogący przyczynić się do wzrostu konkurencyjności wobec innych regionów w zakresie atrakcyjności turystyki, inwestycji i rozwoju sektora turystyczno-usługowego. Popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym sprzyja integracji i podnoszeniu poczucia wartości wśród lokalnej społeczności. W celu realizacji programu zaplanowano podjęcie m.in. następujących działań, które częściowo realizuje również gminny program opieki nad zabytkami:

- 1.1. prowadzenie projektów badawczych związanych z dziedzictwem kulturowym w celu jego rozpoznania i udokumentowania,
- 1.2. prowadzenie inwentaryzacji i ewidencji wszystkich kategorii zabytków,
- 1.3. upowszechnianie wyników badań, wykorzystanie ich w procesach zarządzania kulturą oraz w gospodarce, inwestycjach, turystyce,
- 1.4. rewaloryzacja zabytków, powiązana z ochroną zabytkowego krajobrazu kulturowego, dbałością o porządkowanie i kształtowanie detalu architektonicznego oraz małej architektury, zgodna z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego (ochrona i rewaloryzacja zabytkowego budownictwa drewnianego – jako podstawowego wyznacznika tożsamości kulturowej regionu, zabytkowej architektury murowanej, zabytkowych parków, cmentarzy, zabytkowych zespołów obronnych i in.),
- 1.5. rewaloryzacja przestrzeni publicznych zabytkowych układów urbanistycznych,
- 1.6. systemowe zabezpieczanie obiektów dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń,

1.7. ochrona tożsamości kulturowej regionu, jego wielokulturowości, ze szczególnym uwzględnieniem działań w zakresie edukacji regionalnej, prowadzenie wielokierunkowych działań promocyjnych, szkoleniowych i edukacyjnych mających na celu uświadamianie społeczeństwa o roli, znaczeniu i konieczności zachowania dziedzictwa kulturowego,

1.8. prowadzenie wielokierunkowych działań promocyjnych, szkoleniowych i edukacyjnych mających na celu uświadamianie społeczeństwa o roli, znaczeniu i konieczności zachowania dziedzictwa kulturowego,

1.9. tworzenie szlaków turystyczno-kulturowych obejmujących najciekawsze miejsca i obiekty zabytkowe w województwie.

2) Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podlaskiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podlaskiego został przyjęty przez Sejmik Województwa Podlaskiego uchwałą nr XXXVI/330/17 z dnia 22 maja 2017 r. Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Czyżew jest zgodny z celami polityki przestrzennej wytyczonymi w Planie zagospodarowania, zasadami ich realizacji oraz kierunkami działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

Cel strategiczny Planu to „Zrównoważone zagospodarowanie przestrzeni województwa podlaskiego sprzyjające rozwojowi społeczno-gospodarczemu, spójności społecznej i terytorialnej, konkurencyjności, sprawności funkcjonowania oraz wykorzystaniu potencjału przyrodniczego, kulturowego i położenia przygranicznego”. Cel strategiczny realizowany będzie poprzez cele cząstkowe, w tym cel 4 dotyczący bezpośrednio dziedzictwa kulturowego: „Osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego województwa, w tym sieci ekologicznej i walorów dziedzictwa kulturowego i krajobrazowych oraz racjonalne użytkowanie ich zasobów”.

Działania pozwalające osiągnąć wytyczony cel sprowadzają się do wzmocnienia potencjału edukacyjnego i turystycznego oraz ochrony i racjonalnego zagospodarowania dziedzictwa kulturowego, stąd gminny program opieki nad zabytkami jest ściśle powiązany z realizacją celów PZP WP.

3) Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020

W dokumencie odniesiono się również do Strategii do 2020 mimo przyjęcia jej aktualizacji. Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2030 jest kontynuacją i nie wyklucza poprzednich celów.

Ochrona zabytków pośrednio przyczynia się do realizacji celów strategii. Dbłość o zachowanie dziedzictwa kulturowego pomaga we wzmacnianiu więzi opartych na wspólnej tożsamości i przyczynia się tym samym do realizacji Celu strategicznego 1. Konkurencyjna gospodarka Cel operacyjny 1.4. Kapitał społeczny jako katalizator procesów rozwojowych.

4) Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2030

Przedmiotowa Strategia jest kontynuacją poprzedniego dokumentu. Nadrzędna

Misja Strategii Rozwoju Województwa Podlaskiego „Ambitne Podlaskie” jest odzwierciedleniem zaplanowanych dążeń, które mają doprowadzić województwo do pozycji jednego z najatrakcyjniejszych pod względem jakości życia mieszkańców regionów w Polsce i w Europie w oparciu o m.in. unikalne walory środowiska i bogate dziedzictwo kulturowe. Jest to zgodne z ideą ochrony zabytków i zachowania lokalnego dziedzictwa kulturowego.

Wytyczone cele strategiczne to:

Cel strategiczny 1. Dynamiczna gospodarka

Cel strategiczny 2. Zasobni mieszkańcy

Cel strategiczny 3. Partnerski region.

Do ochrony zabytków pośrednio odnosi się cel 2. Do jego realizacji będą służyły wyznaczone cele operacyjne. Powiązany z opieką nad zabytkami i dziedzictwem kulturowo-przyrodniczym jest cel operacyjny 2.3. Przestrzeń wysokiej jakości realizowane będą działania wpisujące się w ideę zrównoważonego rozwoju. Związane będą z wykorzystywaniem atutów środowiska przyrodniczego dla podniesienia atrakcyjności inwestycyjnej i atrakcyjności zamieszkania a także kształtowanie i utrzymanie ładu przestrzennego, co jest zgodne z Programem ochrony zabytków.

Strategia przewiduje również działania polegające na współpracy województwa podlaskiego z województwem warmińsko – mazurskim. W ramach tych działań zaproponowano m.in. wspólną promocję i budowanie produktów turystycznych (np. w oparciu o szlak Pisa – Narew, dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe z wykorzystaniem ekologicznych szlaków greenways).

5) Program powiatowy i wojewódzki

Powiatowy program opieki nad zabytkami dla powiatu wysokomazowieckiego aktualnie nie został jeszcze opracowany. Prace nad Wojewódzkim programem opieki nad zabytkami dla województwa podlaskiego zostaną rozpoczęte w 2021 r.

1.5. Uwarunkowania wewnętrzne

1.5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego zostało przyjęte Uchwałą Nr XXII/152/12 Rady Miejskiej w Czyżewie z dnia 3 października 2012 r. (przyjęte zmiany w roku 2017 nie dotyczą zabytków). Studium opracowane zostało w celu określenia polityki przestrzennej gminy, w tym lokalnych zasad zagospodarowania przestrzennego.

Ostateczne zmiany studium zostały przyjęte uchwałą Rady Miejskiej w Czyżewie nr XXIX/218/18 z dnia 26 stycznia 2018 roku.

Dokument zawiera w treści m.in. listę zabytków, sposób ochrony prawnej, oraz określa szczegółowo zakres i zasady ochrony poszczególnych obiektów, stref ochronnych, zabytków archeologicznych.

W Studium podkreślone jest również znaczenie renowacji zabytkowych parków np. Parku Krajobrazowego w Czyżewie, jako metodę zachowania wartości przyrodniczych i krajobrazowych gminy.

Wśród zagrożeń tkanki zabytkowej w Studium wymienione są:

- zły stan techniczny zabudowy historycznej powodujący jej dekapitalizację, a w rezultacie zatarcie całych zespołów zabytkowych,
- presja rozwoju społeczno-gospodarczego, funkcjonalnego układu komunikacyjnego i infrastruktury technicznej,
- remonty obiektów prowadzone niezgodnie z wymogami konserwatorskimi.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego na terenie Miasta i Gminy Czyżew

Obecnie obowiązują dwa miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego odnoszące się do terenów, na których zlokalizowane są zabytki:

1) dla obszaru miasta Czyżew Uchwała Nr VIII/42/07 Rady Gminy Czyżew – Osada z dnia 27 czerwca 2007 r. z późn. zm.: Nr XXVI/184/13 z dnia 15 marca 2013 r., Nr XXIV/238/14 z dnia 31 stycznia 2014 r., Nr XXIX/219/18 z dnia 26 stycznia 2018 r.

2) dla obszaru Gminy Czyżew – Część I (Uchwała Nr XXVII/195/13 Rady Miejskiej w Czyżewie z dnia 25 kwietnia 2013 r.)

1) Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (Uchwała Nr VIII/42/07 Rady Gminy Czyżew z dnia 27 czerwca 2007 r. z późn. zm.)

Plan dotyczy obszaru miejscowości: Czyżew-Osada oraz części obszarów przyległych miejscowości: Czyżew-Stacja, Czyżew-Siedliska, Czyżew-Ruś Wieś, Czyżew-Złote Jabłko, Czyżew-Chrapki, Czyżew-Sutki, Ołdaki Magna Brok. Na terenie tym znajduje się pięć zabytków rejestrowych i inne zabytki wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków. Plan wskazuje tereny cmentarzy i mogiły objęte ochroną, wpisane do rejestru zabytków oraz będące w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Obowiązują zgodnie z MPZP zalecenia, zakazy i nakazy:

- kształtowanie nowej zabudowy winno nawiązywać do lokalnej tradycji, być zharmonizowane z istniejącym zainwestowaniem oraz zgodne z rysunkiem planu i ustaleniami szczegółowymi,
- nakaz zachowania substancji zabytkowej obiektu przy remoncie lub modernizacji obiektu,
- nakaz utrzymania proporcji bryły, kompozycji i detalu architektonicznego elewacji,
- nakaz utrzymania geometrii dachu,
- nakaz uzyskania stosownego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, zgodnie z przepisami odrębnymi w zakresie ochrony zabytków,
- nakaz zachowania, konserwacji i restauracji cmentarza oraz jego zabytkowych elementów,
- nakaz usuwania elementów mających niekorzystny wpływ na stan zachowania albo wygląd cmentarza (np. samosiewy, nielegalne wysypiska śmieci, wyrobiska),
- zakaz lokalizowania w bezpośrednim sąsiedztwie cmentarza działalności, która mogłaby przyczynić się do obniżenia ich wartości zabytkowej oraz obiektów zasłaniających widok na cmentarz, czy też dysharmonizujących przestrzennie i kompozycyjnie z ich elementami;
- nakaz uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków zgodnie z przepisami odrębnymi w zakresie ochrony zabytków, na prowadzenie prac związanych z konserwacją, restauracją cmentarza.

Plan wyznacza strefę „B” ochrony konserwatorskiej, w której obowiązuje m.in.:

- nakaz zachowania historycznego układu ulic i placów,
- nakaz zachowania utrwalonych w historycznej zabudowie linii zabudowy w odniesieniu do Pl. Duży Rynek i Pl. Mały Rynek oraz ulic: Mazowiecka, Zarębska, Nurska,
- nakaz zachowania historycznego rozplanowania bloków zabudowy, struktury podziałów parcelacyjnych oraz ich dyspozycji funkcjonalno-przestrzennej,
- nakaz zachowania, restauracji i modernizacji technicznej zabudowy historycznej - obiektów objętych ochroną konserwatorską na podstawie wpisów do rejestru zabytków wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- nakaz zachowania, restauracji i modernizacji technicznej zabudowy historycznej - obiektów objętych ochroną na podstawie miejscowego planu zagospodarowania,
- nakaz zachowania historycznej rangi kościoła parafialnego jako dominanty przestrzennej i architektonicznej,
- nakaz przywrócenia blokom wewnątrzrynkowym Pl. Duży Rynek i Pl. Mały Rynek otwartego i reprezentacyjnego charakteru,
- Nakaz uzgadniania wszelkich robót budowlanych z wojewódzkim konserwatorem zabytków zgodnie z przepisami odrębnymi w zakresie ochrony zabytków.

Zgodnie z planem chroniony jest również naturalny krajobraz rzeki Brok objęty ochroną konserwatorską. Ustala m.in. nakaz zachowania naturalnego krajobrazu doliny rzeki Brok, tj. ukształtowania terenu, układu wód powierzchniowych, zieleni o wartościach estetycznych i dendrologicznych oraz określa zasady wprowadzania dodatkowych obiektów w najbliższej przestrzeni.

2) Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla obszaru Gminy Czyżew – Część I (uchwała Nr XXVII/195/13 Rady Miejskiej w Czyżewie z dnia 25 kwietnia 2013 r.)

Plan określa zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

Wskazane są obiekty wpisane do rejestru zabytków objęte ochroną na podstawie przepisów odrębnych z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w obrębie, którego ochronie podlega jego układ przestrzenny, nagrobki i krzyże o charakterze zabytkowym, mogiły o wartościach historycznych i drzewostan: cmentarz parafialny rzymskokatolicki w Rosochatym Kościelnym, którego najstarsza część (na południe od alei głównej) wpisana jest do rejestru zabytków decyzją WKZ w Łomży z dnia 21.12.1987 r. pod numerem A-344.

W planie wymienione są zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków objęte ochroną na podstawie przepisów odrębnych z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami:

- 1) grodzisko (XI-XIII w.) wpisane do rejestru zabytków decyzją WKZ w Białymstoku z dnia 07.03.1966 r. pod numerem A-29A w obrębie, którego ochronie podlega grodzisko pierścieniowate, położone na cyplu wchodzącym od południa w dolinę rzeki Brok, majdan przegrodzony wałem, dwie fosy: wewnętrzną i zewnętrzną, wał główny i zaporowy, wraz z warstwami i strukturami wewnętrznymi;
- 2) cmentarzysko (XII-XIII w.) wpisane do rejestru zabytków decyzją WKZ w Białymstoku z dnia 10.11.1970 r. pod numerem A-120A, w obrębie, którego ochronie podlegają obiekty, warstwy i struktury podziemne;
- 3) osada wczesnośredniowieczna (XII-XIII w.), której część środkowa została wpisana do rejestru zabytków decyzją WKZ w Białymstoku z dnia 10.11.1970 r. pod numerem A-121A, w obrębie, której ochronie podlegają obiekty, warstwy i struktury podziemne.

2. Przy obiektach, o których mowa w ust. 1 wszelkie prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane należy prowadzić po uzyskaniu pozwolenia służb Konserwatorskich na podstawie przepisów odrębnych z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3. Wszelkie podziały zabytku, zmiany przeznaczenia lub sposobu korzystania z zabytku, prowadzenie badań archeologicznych i architektonicznych oraz podejmowanie innych działań, które mogłyby wpłynąć na naruszenie substancji zabytkowej lub wyglądu zabytku można wykonywać po uzyskaniu pozwolenia służb Konserwatorskich na podstawie przepisów odrębnych z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Wszelkie prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane a także wszelkie podziały zabytku, zmiany przeznaczenia lub sposobu korzystania z zabytku, prowadzenie badań archeologicznych i architektonicznych oraz podejmowanie innych działań, które mogłyby wpłynąć na naruszenie substancji zabytkowej lub wyglądu zabytku a dotyczące zarówno zabytków nieruchomych jak też archeologicznych, należy prowadzić po uzyskaniu pozwolenia służb Konserwatorskich.

Ustala się strefę ochrony konserwatorskiej wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego w Święcku Strumianach, w granicach, której ochronie podlega grodzisko i jego wartości widokowe, cmentarzysko i osada. W obrębie wyżej wymienionej strefy zakazuje się zabudowy i prowadzenia działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji zabytku, zmiany wyglądu zabytku lub jego wartości widokowych;

2. Ustala się ochronę stanowisk archeologicznych, w tym dla stanowisk powierzchniowych.

Miejscowy Plan narzuca obowiązek przeprowadzenia badań archeologicznych na zasadach określonych w przepisach odrębnych z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w przypadku zmiany sposobu zagospodarowania oraz zmiany charakteru dotychczasowej działalności inwestycyjnej na terenie obszarów stanowisk, bądź w granicach stref ochrony konserwatorskiej zabytków archeologicznych. Ochronie podlegają domniemane relikty archeologiczne, takie jak: obiekty, warstwy i struktury podziemne, stanowiące ślady osadnictwa pradziejowego oraz średniowiecznego, ewentualnie późniejszego.

Określone zostały zasady ochrony cmentarza. Nakazuje się zachowanie i konserwację zabytkowych elementów cmentarza, w tym kaplic, ogrodzeń, bram, układu alejowego, układu kwater i mogił.

Gminny Program Rewitalizacji Gminy Czyżew

Gminny Program Rewitalizacji Gminy Czyżew został przyjęty Uchwałą Nr XXXI/244/18 przez Radę Miejską w Czyżewie z dnia 29 marca 2018 r.

Spośród projektów wymienionych w GPR zapisano „Zagospodarowanie centrum Czyżewa” Zagospodarowanie centrum Czyżewa poprzez utwardzenie istniejących placów, parkingów, nasadzenie roślin i montaż małej architektury. Realizacja tego projektu przyczynia się do podniesienia estetyki i funkcjonalności historycznego układu przestrzennego miasta Czyżew wciągniętego do wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Strategia Rozwoju Gminy Czyżew na lata 2009-2020 (aktualizacja - Uchwała NR VIII/60/19 Rady Miejskiej w Czyżewie z dnia 2 sierpnia 2019)

W ramach realizacji Celu operacyjnego II: „Rozwój kultury i sportu” zaplanowano m.in. poniżej wymienione zadania, z których część została już zrealizowana. (Numeracja z dokumentu zachowana).

4. Odnawianie i konserwacja obiektów zabytkowych i obiektów architektury sakralnej na cmentarzach parafialnych w Czyżewie, Rosochatem Kościelnem i Dąbrowie Wielkiej,

5. Modernizacja zabytkowego dworca PKP,

14. Renowacja zabytkowej dzwonnicy w Rosochatem Kościelnym,

15. Remont zabytkowej wieży ciśnień w Czyżewie.

Istniejący zabytkowy Park Podworski w Czyżewie, pomimo iż nie posiada zbyt zróżnicowanej roślinności ma szczególne znaczenie dla miejscowej ludności. Teren ten jest ważnym elementem dziedzictwa kulturowego oraz stanowi istotny składnik krajobrazu podnoszący walory estetyczne miejscowości a dodatkowo pełni funkcję społeczną jako miejsce wypoczynku i rekreacji. Dlatego też wyznaczono m.in. Cel operacyjny II: Zachowanie i odtwarzanie bogactwa przyrodniczego gminy, do którego realizacji przewidziane było Zadanie 2: Rewitalizacja zabytkowego parku podworskiego w Czyżewie przy ul. Zambrowskiej. Powyższy cel został zrealizowany.

Zadanie 5. Dotyczące modernizacji dworca było przeprowadzone w latach 2009-2010. Obecnie zaplanowane są kolejne prace remontowe na VII 2021.

Zadanie 14. Renowacja zabytkowej dzwonnicy w Rosochatem Kościelnym zrealizowane w 2017 r. Przeprowadzono naprawę fundamentów, wzmocnienie konstrukcji wieży, remont schodów wewnętrznych i drzwi zewnętrznych, wymianę poszycia dachowego, szalunku ścian. Przeprowadzono renowację dzwonów.

2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

2.1. Zarys historii obszaru gminy

Obszar dzisiejszej Gminy Czyżew od ok. XI w. znajdował się w kasztelanii święckiej. Jej stolicą był gród zlokalizowany obok obecnej wsi Święck-Strumiany.

Prawdopodobnie najstarszy zapis dotyczący Czyżewa można znaleźć w tzw. "Dokumentach Konrada" z 1203 r., w których wymienia się wieś Cysewo. W 1239 r. miejscowość określono mianem osady, należącej do kasztelanii w Święcku. Na przełomie XIV i XV w. osiedliła się tu drobna szlachta mazowiecka zaś w roku 1449 erygowano parafię.

Najstarsza wzmianka o Rosochatem pochodzi z Metryki Koronnej z ok. 1414 r. i dotyczy nadania tutejszej ziemi Janowi i Jakubowi z Kleczkowa przez księcia Janusza Starszego. Nazwa związana jest przypuszczalnie z topografią terenu.

W XVII w. miejscowość Rosochate Kościelne zamieszkiwało ok. 20 rodzin szlacheckich o różnych nazwiskach. W 1827 r. było tu 9 domów i 67 mieszkańców, a pod koniec XIX w. liczby te powiększyły się 3-krotnie.

W drugiej połowie XVI w. Czyżewo rozpadło się na kilka wsi drobnoszlacheckich o wspólnym członie nazwy. Zamieszkiwało tu wiele rodzin pochodzących ze stanu rycerskiego m.in. Czyżewscy herbu Pobóg i Godlewscy herbu Gozdawa. W 1738 r., staraniem Marka i Karola Godlewskich, starościców nurskich, miejscowość uzyskała prawa miejskie, otrzymując także przywilej organizowania czterech jarmarków i jednego targu.

W Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego² Czyżew jest szeroko opisany pod hasłem „Czyżewo” jako okolica szlachecka w powiecie ostrowskim w gminie Dmochy Glinki z parafią Czyżewo. Do szlacheckiej okolicy należały: Czyżewo Osada, Czyżewo Kościelne wieś i folwark, Czyżewo Chrapki wieś i folwark, Czyżewo Ruś wieś i folwark, Czyżewo Sutki i Czyżewo Siedliska. Nazwy miejscowości przetrwały do współczesnych czasów. Wg Słownika na tym terenie funkcjonowało dawniej kilkanaście drobnych części szlacheckich, które zostały później wykupione i scalone. Ziemia określona była jako urodzajna, uprawiano tu głównie pszenicę i rzepak ozimy.

W konsekwencji upadku i rozbiorów państwa polskiego Czyżew i okolice znalazły się w zaborze pruskim w obrębie powiatu ostrołęckiego w departamencie płockim, następnie znalazły się w zaborze rosyjskim w granicach guberni płockiej; od 1867 r. w guberni łomżyńskiej. Ziemia obecnej gminy Czyżew, podobnie jak całego województwa podlaskiego były targane licznymi konfliktami zbrojnymi. Miejscowa ludność brała udział w powstaniu kościuszkowskim w 1794 r., powstaniu listopadowym w latach 1830-31, powstaniu styczniowym w latach 1863-64 oraz walkach I i II wojny światowej.

²Wyd. pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, J. Krzywickiego i W. Walewskiego: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa: 1880-1902.

W czasie powstania listopadowego w 1831 r. w Czyżewie mieściła się kwatera główna generała Łubieńskiego. Przechodziły też Wojska Polskie Generała Chłapowskiego w liczbie 700 żołnierzy przez Śniadowo, Andrzejewo i Czyżew w maju 1831 r. do granicy Królestwa Polskiego z Imperium Rosyjskim.

Przełomowym momentem dla miasta była budowa linii kolejowej w latach 1850-1862. Sankt Petersbursko-Warszawska Droga Żelazna powstała na podstawie ukazu carskiego. Linia kolejowa została uruchomiona w roku 1862. Powstały wówczas m.in. stacje: Łapy, Szepietowo i Czyżew. Wybudowano tam murowany budynek dworca, budynki kolejowe, lokomotywownię, wodociągową wieżę ciśnień i magazyny.

Linia kolejowa miała duże znaczenie podczas walk powstańczych, ponieważ umożliwiała szybki transport zarówno towarów jak też wojsk z głębi Rosji do Królestwa Polskiego. Stąd zaangażowanie kolejarzy, inżynierów i mieszkańców miejscowości na trasie Petersburg-Warszawa. Konspiracji w czasie powstania styczniowego przewodzili m.in. miejscowi księża, inżynier Bronisław Szwarz, inż. Władysław Cichorski ps. „Zameczek”, inż. Ignacy Mystkowski. Po przybyciu posiłków wojsk rosyjskich z Okręgu Wileńskiego stoczono w okolicy kilka bitew: w Surazu, Wysokiem Mazowieckiem, Czyżewie, pod Kietlanką oraz potyczek m.in. pod Szepietowem - w Średnicy, Dąbrowie- Łazach. W bitwie pod Czyżewem zginął m.in. powstaniec Szeniawski z oddziału „Zameczka” o czym wspomina Aleksander Nowolecki w książce „Pamiętka dla rodzin polskich”.

W Czyżewie na cmentarzu pochowany został uczestnik powstania - czyżewski lekarz Karol Roszkowski z żoną Klementyną. Zmarły w roku 1903 w wieku 84 lat. Za udział ludności w powstaniu styczniowym, miasto Czyżew (podobnie jak ówczesny Mazowieck, Sokoły i Ciechanowiec) ukazem carskim z 1869 r. zostało zdegradowane do osady i został jako osada miejska włączony do gminy Dmochy Glinki, należącej do powiatu ostrowskiego.

Podczas I wojny światowej i po niej, tereny całego powiatu wysokomazowieckiego stały się miejscem wielu potyczek zbrojnych. W pobliżu Czyżewa w sąsiedniej gminie Szepietowo w roku 1915 w dniach 2-13 sierpnia miała miejsce bitwa pod Plewkami. Miejsca pochówku żołnierzy armii niemieckiej i rosyjskiej, w tym wcielonych przymusowo Polaków z terenów zaborów, znajdują się w gminie Czyżew w kilku lokalizacjach. Są to cmentarze wojenne w miejscowościach Czyżew, Czyżew-Chrapki oraz w Brulinie-Koskach.

W czasie II wojny światowej Czyżew ucierpiał od pierwszych dni wojny. Został zbombardowany we wrześniu, znacznym zniszczeniom uległ m.in. główny rynek miasta. Czyżew przechodził z rąk niemieckich w rosyjskie. Prawdopodobnie trzykrotnie odbywały się wywózki na Sybir miejscowej ludności.

W latach 1955-73 obszar gminy był podzielony na tzw. gromadzkie rady narodowe, z siedzibą w Czyżewie Osadzie. W 1975 r. oficjalną nazwą urzędową miejscowości była nazwa Czyżew – Osada i obowiązywała do końca 2010 r. W 2011 r. Czyżew odzyskał prawa miejskie i nazwa powróciła do brzmienia - Czyżew.

2.2. Zasoby dziedzictwa kulturowego gminy

2.2.1. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy jest to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka. Może być harmonijna, czyli utworzona zgodnie z zamysłem, uporządkowana zgodnie z określonymi zasadami, w sposób niosący korzystne zmiany lub przeciwnie - krajobraz dysharmonijny wytworzony w sposób chaotyczny, destruktywny bez poszanowania miejsca.

Z reguły krajobraz kulturowy zawiera wytwory cywilizacji przeplatające się z elementami przyrodniczymi. Krajobraz gminy Czyżew jest typowo rolniczy: dominują rozległe tereny otwarte oraz niewielkie obszary leśne, zachowane układy pól i siedlisk, różnorodna sieć drogowa oraz nieznaczny udział form naturalnych. Użytki rolne zajmują ok. 87% obszaru gminy, zaś leśne 7%. Zagrożeniem tego krajobrazu jest postępująca mechanizacja rolnictwa, odchodzenie od zróżnicowanej uprawy na rzecz specjalizacji, specjalizacja w hodowli zwierząt, np. wyłącznie krów, świń, drobiu. Zanikają gospodarstwa posiadające zróżnicowane gatunki zwierząt, wypasanych na pastwiskach. Antropopresja powoduje w wielu lokalizacjach, zwłaszcza blisko miast, wypieranie ze wsi tradycyjnego budownictwa zagrodowego na rzecz podmiejskich willi. Tradycyjne wiejskie budownictwo drewniane jeszcze do niedawna zastępowane było obco wyglądającymi betonowymi kubikami. W wielu wsiach pozostałości drewnianych zabudowań okres świetności mają dawno za sobą. Nigdzie nie zachowały się typowe chałupy kryte strzechą. Domy o znaczących walorach zostały wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków we wsiach: Dąbrowa-Kity, Kaczyn-Herbasy, Stokowo-Szerszenie.

Na terenie miasta Czyżew krajobraz kulturowy buduje rzeka Brok i jej dolina, integralnie związane z zabytkowym zespołem dworsko-parkowym. Jest to połączenie krajobrazu naturalnego i przekształconego, złożonego z ukształtowania terenu, zieleni, cieków i zbiorników wodnych.

Dzieje polityczne województwa podlaskiego wpłynęły na duże zróżnicowanie mieszkańców pod względem etnicznym i religijnym. Na kanwie tej wielokulturowości wykształcił się specyficzny krajobraz kulturowy, który tworzą zabytkowe zespoły urbanistyczne i ruralistyczne, unikalne i różnorodne zabytkowe obiekty architektury sakralnej i świeckiej, zespoły dworsko-ogrodowe, zabytki techniki i kolei, zabytki archeologiczne, cmentarze oraz miejsca kultu religijnego różnych wyznań. Teren Gminy Czyżew zasiedlali katolicy, ale w samym mieście Czyżew w pewnych przedziałach czasowych przeważali mieszkańcy wyznania mojżeszowego. Świadectwem tego są nieliczne zachowane po nich ślady: bożnica i pozostałości cmentarza. Teren gminy obfituje w kapliczki i krzyże przydrożne. Znajdują się one w większości miejscowości m.in. w następujących lokalizacjach:

- Świątek-Strumiany - kapliczka z rzeźbą św. Jana Nepomucena,
- Czyżew przy ul. Zambrowskiej,
- Czyżew przy ul. Mazowieckiej
- Czyżew przy ul. Szkolnej
- przy skrzyżowaniu dróg nr 63 i do wsi Dmochy-Wochy,
- przy drodze nr 63 w okolicy ul. Zarzecze,
- 5 krzyży występuje w okolicy wsi Stokowo-Szerszenie,
- dwa w okolicy Czyżewa-Siedlisk.

Cechą charakterystyczną dla terenu gminy są również cmentarze wojenne, głównie z okresu I Wojny Światowej. Większość znajduje się w samym Czyżewie lub bardzo bliskim sąsiedztwie, ale są też inne rozsiane po terenie gminy. Niektóre są zatarte i zapomniane, dlatego warto je zinwentaryzować i upamiętnić, gdyż stanowią charakterystyczne akcenty w krajobrazie.

Obszar ziemi czyżewskiej był niejednorodny również z punktu widzenia struktury społecznej składającej się ze szlachetnie urodzonych, z chłopów, z mieszczan, kupców, rzemieślników. Zamieszkiwała tu zarówno zamożna szlachta, jak też cząstkowa i czynszowa. Po szlacheckich pozostały w gminie do dziś układ i nazwy wsi - od szlacheckich okolic i przydomków, pozostałości założeń dworskich i wsi, które stanowią o dziedzictwie kulturowym tego obszaru.

Wiele z tych dworów i parków dworskich, miast i miasteczek, często z istniejącymi, ale w relatywnie słabym stanie zabytkami, układami przestrzennymi, stanowią istotny element tożsamości lokalnej. W gminie Czyżew zachował się dwór oraz park w Brulinie-Koskach, a z pozostałości zespołów dworskich - parki dworskie: w Czyżewie, w Czyżewie-Sutkach, w Dąbrowie Wielkiej.

Dobrze zachowany i czytelny pozostaje historyczny układ przestrzenny miasta Czyżew. Jest to najstarszy zachowany układ przestrzenny, objęty strefą ochrony konserwatorskiej i wpisany do Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków. Dominantę układu przestrzennego miejscowości stanowi kościół zlokalizowany przy tzw. Dużym Rynku. Obecnie rynek przecięty jest ciągami komunikacyjnymi, które zaburzają wnętrze placu, m.in. drogą krajową nr 63 oraz drogą wojewódzką nr 690.

Bardzo ważnym elementem krajobrazu kulturowego gminy jest kolej i związana z nią infrastruktura: dworzec, wieża ciśnień, dawna lokomotywnia i inne. Budowa trasy kolei trwała w latach 1850-1862 pod nazwą Sankt Petersbursko-Warszawska Droga Żelazna, na podstawie ukazów carskiego.

Z zabytków techniki do niedawna istniał młyn motorowo-wodny w Czyżewie przy ulicy Nurskiej, wybudowany w 1948 r. częściowo drewniany, częściowo murowany. Został rozebrany i wykreślony z ewidencji wojewódzkiej w 2019 r.

2.2.2. Zabytki nieruchome

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zdefiniowano poniższe pojęcia.

1) Zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową",

2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1,

4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Narodowy Instytut Dziedzictwa zaleca przy tym zaliczanie w poczet zabytków nieruchomych wymienione w ustawie (art. 6 ust. 1 pkt 1) obiekty będące w szczególności:

- a. krajobrazami kulturowymi,
- b. układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c. dziełami architektury i budownictwa,
- d. dziełami budownictwa obronnego,
- e. obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f. cmentarzami,
- g. parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h. miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

a) Układy urbanistyczne

Na terenie gminy znajduje się historyczny układ przestrzenny w Czyżewie. Jest to najstarszy zachowany układ przestrzenny, objęty strefą ochrony konserwatorskiej i wpisany do wojewódzkiej ewidencji zabytków. Posiada on cechy rozplanowania miejskiego. Powstanie jest datowane na poł. XVIII w. z połączenia starszych gruntów wsi Czyżewo Kościelne z później zasiedlonymi gruntami Czyżewa Osady. Jest to układ prosty, z czytelnym rynkiem głównym i odchodzącymi od rynku ulicami Mazowiecką, Zarębską, Nurską i Zambrowską. Południowa część miasta z gęstą nieregularną siecią ulic powstawała w związku z szybkim napływem żydowskich osiedleńców. Dopiero w XIX w. podjęto próby regulacji układu, wyznaczono miejsce cmentarzy rzymskokatolickiego i żydowskiego oraz wytyczono Mały Rynek.

b) Obiekty sakralne

Zespół Kościoła Parafialnego pw. św. Doroty w Rosochatem Kościelnem

Spśród obiektów architektury sakralnej należy wyróżnić zespół kościoła pw. św. Doroty w Rosochatem Kościelnem, w skład którego wchodzi: kościół parafialny murowany z 1527-1546 r., drewniana dzwonnica z 1775 r., drewniana plebania z 1931 r. oraz cmentarz rzymskokatolicki. Zarówno kościół jak i dzwonnica są wpisane do rejestru zabytków. Kościół zbudowany jest w stylu późnogotyckim, wielokrotnie przebudowywany, ucierpiał zarówno podczas I jak i II wojny światowej. Jest posadowiony na fundamencie z łamanego granitu, ściany zewnętrzne nie tynkowane za wyjątkiem północnej kruchty, blend okiennych i fryzu podokapowego. Elewacje kościoła są podparte uskokowymi przyporami w narożach - ukośnymi. Front kościoła ma charakterystyczny schodkowy szczyt w kształcie trójkąta. Budowla jest przykładem pseudobazyliki.

Dzwonnica pochodzi z 1775 r. Została wyremontowana w roku 2017. Jest obecnie w dobrym stanie technicznym. Przywrócono jej m.in. pierwotne pokrycie oraz arkadową formę górnej kondygnacji i wejście. Jest to obiekt o konstrukcji drewnianej dwukondygnacyjny na planie zbliżonym do kwadratu o boku ok. 6,5 m i wysokości ok. 11,5 m. Jej czterospadowy dach jest pokryty gontem i zwieńczony stalowym krzyżem na tralkowej podstawie. Wewnątrz znajdują się schody drewniane prowadzące na wyższą kondygnację, gdzie zawieszono dwa dzwony: mniejszy i większy. Jest też miejsce na trzeci, brakujący dzwon. Konstrukcja opiera się na centralnym słupie oraz słupach (stężeniach) spinających ściany boczne z bali. Ściany są oszalowane deskami, Górna kondygnacja jest otwarta, arkadowa. Do obiektu prowadzą drewniane drzwi z desek ze stalowymi okuciami.

Kościół Parafialny pw. św. św. Apostołów Piotra i Pawła

Obecna parafia pw. św. św. Apostołów Piotra i Pawła została erygowana w 1449 r. Wzniesiono wówczas pierwszy drewniany kościół pw. św. Jakuba Apostoła i św. Anny, który dotrwał do końca XVII w. Świątynię w międzyczasie odbudowywano i ponownie ulegała zniszczeniu. Obecny kościół murowany został wybudowany w latach 1869-1874 wg projektu Leandro Marconiego. Po konsekracji w roku 1883 zmieniono patronów kościoła na św. św. Piotra i Pawła.

Wzniesiony jest w stylu klasycystycznym, fasada z dwiema wieżami i centralnie umieszczonym wejściem. Świątynia jest trójnawowa, z prezbiterium w wielokątnej absydzie. Kościół został w 1980 r. wpisany do rejestru zabytków pod nr 58.

Zespół Kościoła Parafialnego pw. św. Stanisława Biskupa w Dąbrowie Wielkiej

Parafia pw. św. Stanisława Biskupa została erygowana w 1423 r. Pierwotnie stał tu kościół drewniany z końca XVII w. Obecny murowany kościół w stylu neogotyckim zbudowano w latach 1883-1888. W czasie II wojny światowej został zniszczony, w latach powojennych odbudowany.

Do rejestru zabytków został wpisany jedną decyzją pod nr 407: kościół, kaplica i ogrodzenie cmentarza przykościelnego.

Kościół jest zlokalizowany w centrum wsi na niewielkim wzniesieniu. Został zaprojektowany przez Józefa Piusa Dziekońskiego i Stanisława Kucharzewskiego w latach 1883-89. Jest to kościół w stylu neogotyckim z romańskim detalem architektonicznym. Jest murowany, nietynkowany typu bazylikowego. Wnętrze podzielone jest na trzy nawy, wyodrębnione prezbiterium, po którego bokach na przedłużeniu naw bocznych znajdują się skarbiec i zakrystia. Fasada kościoła jest trójjprzęsłowa z dwiema wieżami.

Na cmentarzu przykościelnym znajduje się neogotycka kaplica z początku XX w. Podobnie jak kościół jest na planie prostokąta, wymurowana z cegły i nieotynkowana. Posiada dach dwuspadowy. Cmentarz jest otoczony murem z kamienia, zaś brama z metalowych prętów na kamiennym cokole.

Dawna bożnica przy ul. Piwnej w Czyżewie

Pierwsi Żydzi przybyli do Czyżewa w XVII w. Stopniowo ich społeczność rozrastała się i na początku XIX w. stanowili około 75% mieszkańców. Natomiast w 1857 mieszkało tu 1441 Żydów (97% ogółu). Pierwszą drewnianą bożnicę wzniesiono prawdopodobnie w XVIII w. W 1870 r. w Czyżewie funkcjonowały dwie synagogi drewniane, a na miejscu jednej z nich wzniesiono obecną, murowaną synagogę. W czasach współczesnych gmach bożnicy pełni już tylko funkcje magazynowe. Budynek jest wzniesiony z czerwonej cegły, nieotynkowany, na planie prostokąta. Na wschodniej ścianie zewnętrznej zachował się dekoracyjny element w formie symboli Tablic Mojżeszowych. Sala modlitw będąca główną częścią bożnicy, na planie zbliżonym do kwadratu.

c) Cmentarze

Na terenie gminy Czyżew znajdują się cmentarze wojenne z I wojny światowej, z wojny polsko-bolszewickiej, rzymskokatolickie parafialne i żydowski.

Cmentarze wojenne z okresu I wojny zlokalizowane w gminie to:

- cmentarz żołnierzy rosyjskich z I wojny światowej w Brulinie-Koskach,
- cmentarz wojenny z I wojny światowej w Czyżewie przy zbiegu ulic Zambrowskiej i Andrzejewskiej (dawniej Czyżew-Osada),
- cmentarz wojenny z I wojny światowej przy ul. Mazowieckiej wieś Czyżew-Chrapki,
- cmentarz wojenny z I wojny światowej przy zbiegu ulic Szkolnej i Przytorowej (dawniej Czyżew-Stacja),
- cmentarz wojenny z I wojny światowej we wsi Dmochy-Mrozy, wymaga oznakowania i odnowienia,
- cmentarz z wojny polsko-bolszewickiej przy ul. Ciechanowieckiej (obręb Czyżew-Złote Jabłko). Miejsce pochówku z wojny polsko-bolszewickiej przy ul. Ciechanowieckiej wymaga rewaloryzacji, jest trudne do zlokalizowania z drogi, wymaga odnowienia oznakowania i oczyszczenia z roślinności. Pośrodku cmentarza stoi betonowy krzyż na cokole z napisem „Cmentarz żołnierzy poległych w 1920 r.”.

Cmentarze parafialne rzymskokatolickie znajdują się w Czyżewie, Dąbrowie Wielkiej i Rosochatem Kościelnem.

Cmentarz w Czyżewie powstał około 1860 r. w południowo-wschodniej części ówczesnej osady. Jego fragment wpisany został do rejestru zabytków pod nr 343. Ochronie podlegają w szczególności: układ kwater i układ przestrzenny z ciągiem komunikacyjnym. Kaplica cmentarna z 1868 r. wzniesiona jako kaplica grobowa rodziny Małowieskich, dziedziców wsi Gostkowo w parafii czyżewskiej. Jest to kaplica murowana z cegły, w stylu neogotyckim, na planie prostokąta, okna ostrołukowe. Kolejna wyróżniająca się kaplica to grób rodziny Salzmanów (w niektórych źródłach Sztolcmanów), klasycystyczna, nawiązująca formą do doryckiej świątyni. Obiekt na planie prostokąta jest murowany, otynkowany. Prawdopodobnie powstał w 3 ćw. XIX w. Fasada z symetrycznie wzniesionymi kolumnami w porządku doryckim na narożach, z kanelurami, które podpierają fryz i tympanon, symetrycznie umieszczone drzwi obramowane.

Na cmentarzu rzymskokatolickim w Czyżewie znajdują się oprócz najcenniejszych z grobowców - kaplicy Małowieskich i kaplicy Salzmanów grobowce rodziny Godlewskich z 1863 r., Sokołowskich z końca XIX w., Sutkowskich - dziedziców Czyżewa-Sutek z 4 ćw. XIX w., oraz nagrobki i krzyże o charakterze zabytkowym. Za cenny został również uznany drzewostan cmentarza: lipy, topole, jesiony, wiązy.

Cmentarz rzymskokatolicki w Rosochatem Kościelnem, którego część wpisana jest do rejestru zabytków (nr 344) znajduje się na południowy zachód od kościoła św. Doroty w odległości około 500 m. Otoczony jest ogrodzeniem wymurowanym z kamieni polnych. Brama wjazdowa i wejścia zaakcentowane są 4 słupami zwieńczonymi wysokim przekryciem.

Kolejny cmentarz znajduje się w Dąbrowie Wielkiej. Znajduje się tam również kaplica cmentarna. Oba zabytki są wpisane do rejestru.

Pozostałości **cmentarza żydowskiego** znajdują się w Czyżewie przy ul. Spokojnej/Cichej. Społeczność żydowska w Czyżewie posiadała co najmniej dwa miejsca pochówku. Pierwotny, potocznie zwany cmentarzem starym był miejscem spoczynku setek czyżewskich Żydów. Na początku XIX stulecia obszar kirkutu zajmował około 0,4 hektara. W 1820 r. cmentarz został zamknięty. Do dziś nie zachował się po nim widoczny ślad materialny.

Kolejny kirkut został założony w latach dwudziestych XIX wieku. przy ulicy Cichej, obok cmentarza katolickiego. Przed wojną kirkut otoczony był murem z czerwonej cegły a jego powierzchnia wynosiła prawdopodobnie około 1,3 hektara. W czasie drugiej wojny światowej cmentarz został całkowicie zniszczony. Ocalały tylko dwa nagrobki, a właściwie ich resztki. Podobno w latach pięćdziesiątych jeszcze istniały bardzo zniszczone groby i kamienne macewy. Mimo dewastacji, te pozostałości nekropolii są znaczącym świadectwem żydowskiej kultury.

d) Architektura i budownictwo

Oprócz wymienionych budynków sakralnych w Czyżewie wyróżnia się drewniana willa generała Roszkowskiego (wpisana do wojewódzkiej ewidencji zabytków) pochodząca z początku XIX w.

Pozostałe zabytki z terenu miasta Czyżew związane są m.in. z koleją. Linia kolejowa powstała z ukazu cara z roku 1851, jednak została faktycznie uruchomiona dopiero w 1862 roku. Oprócz stacji w Czyżewie w sąsiedztwie powstały też m.in. stacje w Łapach i Szepietowie.

W dobrym stanie zachowany jest dworzec kolejowy, w którym obecnie funkcjonuje Izba muzealna - Muzeum Ziemi Czyżewskiej. Jest to zabytek wpisany do rejestru. Wzniesiony został w stylu klasycystycznym, murowany z cegły, otynkowany, parterowy. Na planie prostokąta z dachem czterospadowym. Elewacja posiada boniowanie i dekoracyjny gzyms, zaś otwory okienne są zamknięte półkoliście. Wejście znajduje się w osi głównej.

Ponadto godne wyróżnienia są inne obiekty z terenu gminy posiadające walory zabytkowe: budynki murowane: w zespole dworca znajduje się wieża ciśnień i dawna parowozownia, budynki drewniane: domy mieszkalne w Siennicy-Świąchach, Kaczynie-Herbasach i Dąbrowie-Kitach.

e) Założenia i parki podworskie

Najpełniej zachowane założenie dworskie znajduje się w Brulinie-Koskach. Znajduje się tu dwór i park dworski. Dwór jest zabytkiem wpisanym do rejestru, natomiast park do ewidencji wojewódzkiej. Dworek w Brulinie-Koskach z 1880 r. zachowany jest w bardzo dobrym stanie, z zadbanym otoczeniem i parkiem

o powierzchni ponad 6 ha. Dwór o pseudoklasycystycznych formach z elementami włoskiego manieryzmu posiada powierzchnię ok. 850 m² i jest 3 kondygnacyjny: podpiwniczony, z użytkowym poddaszem. Otoczony jest ogrodzeniem z elementami kutymi oraz żywopłotem.

Założenie dworsko-ogrodowe powstało w Czyżewie nad rzeką Brok w latach 40. XIX w. z inicjatywy właściciela majątku - Czyżewa Kościelnego Leopolda Sokołowskiego. Na początku wojny majątek przejęli Rosjanie i planowali utworzenie kołchozu, następnie zajęli go Niemcy. Po wojnie przeprowadzono parcelację. Część ziemi została wykorzystana pod rozbudowę miasta i utworzenie Państwowego Ośrodka Maszyn. Park podworski został wpisany w 1985 r. do rejestru zabytków, zaś od 2010 r. jest chronioną formą przyrody jako zespół przyrodniczo-krajobrazowy pod nazwą „Park Krajobrazowy w Czyżewie”. Występuje tu zachowany starodrzew, strumień. Alejki spacerowe parku posiadają promienisty, typowy dla założeń krajobrazowych, swobodny układ, drzewostan częściowo nasadzony w grupach, częściowo wzdłuż ścieżek z przewagą wiązów polnych. Jest to przykład XIX -wiecznego parku krajobrazowego.

Ponadto w gminie znajdują się parki podworskie we wsiach Czyżew-Sutki, Dąbrowa Wielka. Niestety dwory ani zabudowania w tych miejscowościach, podobnie jak w Czyżewie nie przetrwały.

f) Zabytki techniki

Na terenie gminy nie zlokalizowano zabytków techniki. 11.09.2019 r. wykreślony został z ewidencji wojewódzkiej zabytków nieruchomych młyn motorowo-elektryczny w Czyżewie przy ul. Nurskiej. Młyn został rozebrany z przyczyn technicznych.

g) Dziedzictwo niematerialne

Niematerialne dziedzictwo kulturowe zostało zdefiniowane i objęte ochroną dnia 17 października 2003 r. w Paryżu przez UNESCO w Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Dziedzictwo to w rozumieniu Konwencji przejawia się między innymi w następujących dziedzinach:

- a) tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- b) sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne;
- c) zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
- d) wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
- e) umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Mieszkańcy gminy doświadczyli licznych walk, zarówno powstań jak i przejść frontów w czasie wojen, zginęło tu wielu żołnierzy, powstańców i cywilów poległych lub zamordowanych w wyniku działań wojennych. Na ziemiach w granicach gminy ale również całego powiatu rozgrywały się powstania - wiele bitew i potyczek związanych z nimi oraz z okresem I i II Wojny Światowej.

Dowodem pozostają liczne oznakowane i upamiętnione cmentarze wojenne: w Czyżewie i okolicach: Czyżew-Złote Jabłko, Brulino-Koski, Dmochy-Mrozy.

Charakterystyczne dla gminy Czyżew jest nazewnictwo tutejszych wsi: dwuczłonowe, pochodzące od nazw zaścianków szlacheckich, tożsamych z przydomkami szlachty szaraczkowej, zagrodowej lub inaczej zaściankowej. Są to np. grupy wsi o wspólnym członie nazwy³⁾:

Czyżew-Chrapki, Czyżew-Złote Jabłko, Czyżew-Ruś Kolonia i Wieś, Czyżew-Siedliska, Czyżew-Sutki, Czyżew oraz części miasta Czyżew: Czyżew Kościelny. Czyżew-Pociejewo;

Brulino-Piwki oraz jako części wsi Brulino-Koski, Brulino-Oprawczyki, Brulino-Starozumy;

Dmochy-Glinki, Dmochy-Mrozy, Dmochy-Rodzonki, Dmochy-Wochy, Dmochy-Wypychy oraz części innych wsi: Dmochy-Bąbole, Dmochy-Kudły, Dmochy-Przeczeki, Dmochy-Sadły;

oraz wiele innych np. o wspólnym członie nazwy: Krzeczkowo, Siennica, Dąbrowa, Stokowo, Zaręby.

Kultywowanie tradycji, zachowane zwyczaje, dawne tańce ludowe i pieśni to również przejaw dziedzictwa niematerialnego. Ochrona przed zapomnieniem i utratą jest ważna dla mieszkańców gminy, czego przejawem

³⁾ „Wykaz urzędowych nazw miejscowości i ich części 2019”,
http://ksng.gugik.gov.pl/urzedowe_nazwy_miejscowosci.php

jest m.in. prężna działalność Gminnego Ośrodka Kultury, w ramach którego mieszkańcy gminy mają możliwość poznawać zwyczaje oraz brać czynny udział w kultywowaniu tradycji, np. śpiewie tradycyjnych ludowych pieśni w tym kolędowania, tańca, wystawianiu sztuk teatralnych m.in. o tematyce lokalnych legend, patriotycznej, religijnych tradycjach.

Świadectwem troski o zachowanie dziedzictwa jest również utworzenie Muzeum Ziemi Czyżewskiej w salach zabytkowego dworca kolejowego. Lokalna społeczność czynnie włączyła się do gromadzenia zbiorów muzeum.

2.2.3. Stanowiska archeologiczne

Stanowiska archeologiczne znajdujące się na terenie gminy objęte wpisem do Rejestru C zabytków archeologicznych zostały zlokalizowane w dwóch miejscowościach: Święck-Strumiany i Dmochy - Rodzonki. Zgodnie z Wykazem zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru REJESTR C – ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE” udostępnionych na <https://wuo.bialystok.bip.gov.pl/rejestry-ewidencje-archiwa/rejestr-c-zabytki-archeologiczne.html> w Gminie Czyżew znajdują się poniższe zabytki archeologiczne.

W Święcku - Strumianach są to:

1) osada przyrodowa - z XII-XIII w. wpisana

- decyzją nr 670-1/15/70 z dn. 10.11.1970 pod nr rej. **121-A** (biał.), **A-161** (łomż.),
- decyzją nr 670-1/16/70 z dn. 10.11.1970 pod nr rej. **121/2-A**,
- decyzją nr 670-1/17/70 z dn. 10.11.1970 pod nr rej **121/3-A**,
- decyzją nr 670- 1/18/70 z dn. 10.11.1970 pod nr rej **121/4-A**.

2) cmentarzysko z XII-XIII w. wpisane

decyzją nr 670-1/14/70 z dn. 10.11.1970 pod nr rej. **120/A** (biał.), **A-160** (łomż.),

3) grodzisko „OKOP” - XI-XIII w. wpisane

decyzją nr X-1/9/66 z dn. 7.03.1966 pod nr rej. **29/A** (biał.), **A-152** (łomż.).

W Dmochach-Rodzonkach:

4) kurhan z III w. - wpisany

decyzją nr 670-1/30/68 z dn. 5.11.1968r. pod nr rej. **79/A** (biał.), **A-157** (łomż.),

5) kurhan z III-IV w. - wpisany

decyzją nr 670-1/31/68 z dn. 5.11.1968 pod nr rej. **78/1-A** (biał.), **A-156** (łomż.),

oraz pod nr rej. **78/2/A**,

6) kurhan z III w. - wpisany

decyzją nr 670-1/28/68 z dn. 5.11.1968 pod nr rej. **77/A** (biał.), **A-155** (łomż.),

decyzją nr 670-1/29/68 z dn. 5.11.1968 pod nr **77/1A**.

W poniższej tabeli te 3 powyższe zabytki zostały ujęte jako jedna pozycja nr 30 - „cmentarzysko kurhanowe”.

Ponadto na terenie Gminy Czyżew znajdują się liczne stanowiska archeologiczne niewpisane do rejestru.

Tabela 1. Wykaz stanowisk archeologicznych na terenie Gminy Czyżew

46	KACZYN STARY	43 – 79	6	61	śląd osadnictwa	mezolit – wczesna epoka żelaza	
47	KACZYN STARY	43 – 79	7	62	śląd osadnictwa	mezolit – wczesna epoka żelaza	
48	KACZYN STARY	43 – 79	8	90	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze	
49	KACZYN STARY	43 – 79	9	91	śląd osadnictwa	pradzieje	
50	KACZYN STARY	43 – 79	10	122	osada	wczesne średniowiecze	
51	KACZYN STARY	43 – 79	11	123	osada, śląd osadnictwa	średniowiecze	
52	KRZECZKOWO GROMADZYN	44 – 79	1	8	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	OWR średniowiecze	
53	KRZECZKOWO SZEPIELAKI	44 – 79	1	5	śląd osadnictwa	XVI w.	
54	KRZECZKOWO SZEPIELAKI	44 – 79	2	11	śląd osadnictwa	OWR	
55	MICHAŁOWO WIELKIE	45 – 79	1	8	osada	wczesne średniowiecze	
56	MICHAŁOWO WIELKIE	45 – 79	2	9	śląd osadnictwa osada	wczesne średniowiecze późne średniowiecze	
57	MICHAŁOWO WIELKIE	45 – 79	3	10	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	mezolit – weż wczesne średniowiecze późne średniowiecze – NOW	
58	MICHAŁOWO WIELKIE	45 – 79	4	11	śląd osadnictwa	epoka brązu	
59	ROSOCHATE KOŚCIELNE	43 – 79	1	10	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia późne średniowiecze	
60	ROSOCHATE KOŚCIELNE	43 – 79	2	11	osada	wczesne średniowiecze	
61	ROSOCHATE KOŚCIELNE	43 – 79	3	12	osada ślady osadnictwa	epoka kamienia okres nowożytny	

źródło: dane z zasobów Gminy Czyżew

2.2.4. Zabytki ruchome

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zdefiniowano:

- **zabytek ruchomy** - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych,
- **zabytek archeologiczny ruchomy**, będący wytworem działalności człowieka.

Ustawa w art. 6 szczegółowo określa zabytki podlegające ochronie i opiece jako obiekty będące:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. 2019 poz. 1479),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zgodnie z zaleceniami NID do rejestru zabytków ruchomych wpisywane są także nie wymieniane w ustawie obiekty, których „ruchomość” jest problematyczna. Są to mające wartość artystyczną detale architektoniczne czy dekoracje architektoniczne (polichromie, sztukaterie), stałe połączone z podłożem elementy wyposażenia wnętrz (różnego rodzaju struktury ołtarzowe, epitafia, kominki, piece) oraz elementy tzw. małej architektury (rzeźby ogrodowe, wodotryski, niekubaturowe kapliczki, krzyże przydrożne czy nagrobki cmentarne).

Na terenie Gminy Czyżew są to przede wszystkim wyposażenie kościołów i sprzęty liturgiczne. Gmina planuje w najbliższym czasie ubiegać się o wpis do rejestru zabytków ruchomych pomnika z 1931 r. ku czci poległych polskich żołnierzy i marszałka Piłsudskiego znajdującego się w Czyżewie. Pomnik w formie kolumny o wysokości 3 m z napisem na tablicy: „Cześć bohaterom poległym za Niepodległość Ojczyzny”. Po 17 września wojska sowieckie pomnik zniszczyły i zakopały. Wrócił na dawne miejsce w 1981 r. a w roku 2003 został odrestaurowany i zwieńczony sylwetką orła.

Spośród zabytków ruchomych można wymienić ołtarz główny z 1875 r. w kościele św. św. Piotra i Pawła, barokowe rzeźby z 1740 r.; w kościele św. Stanisława w Dąbrowie Wielkiej znajduje się barokowy obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem z I połowy XVIII w.; w kościele św. Doroty w Rosochatem Kościelnym znajdują się marmurowe ołtarze z rzeźbą i z obrazem Matki Boskiej, zaś nad wejściem do zakrystii pamiątkowa płyta marmurowa z datą budowy kościoła - 1546 r., ponadto kropielnica z XVII w., monstrancja z XVIII w. i marmurowe kropielnice z końca XIX w. oraz inne elementy wyposażenia świątyń pochodzące z XVIII - XIX w.

2.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Najcenniejsze zabytki chronione są poprzez wpis na listę światowego dziedzictwa UNESCO, wpis do rejestru zabytków: księgi A, prowadzonej dla zabytków nieruchomych, księgi B - dla zabytków ruchomych i księgi C - dla zabytków archeologicznych, zabytki mogą być chronione przez utworzenie parku kulturowego lub zapis w Miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (MPZP).

Wpis do księgi A rejestru zabytków

Poniżej znajduje się wykaz zabytków zgodnie z Rejestrem zabytków nieruchomych, księgą A po aktualizacji z 5.04.2020 r.

Tabela 2. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych woj. podlaskiego

Lp.	Miejscowość	Przedmiot ochrony	Nr rejestru	Nr decyzji o wpisie do rejestru, data
1	Brulino-Koski	dwór	191	KL.WKZ-5340-1/85 z 22.10.1985
2	Brulino-Koski	cmentarz żołnierzy rosyjskich z I wojny światowej	529	KL-WKZ-5340-14/94 z 7.12.1994
3	Czyżew (daw. Czyżew-Osada)	kościół par. pw. św. św. Piotra i Pawła, XIX w.	58	KL-WKZ-5340/8/80 z 28.04.1980
4	Czyżew (daw. Czyżew-Osada)	synagoga, ul. Piwna / Polna, 4 ćw. XIX w.	207	KL-WKZ-5340/10/85 z 5.11.1985
5	Czyżew (daw. Czyżew-Osada)	cmentarz rzym.-kat. (część), poł. XIX w.	343	KL.WKZ-5340-104/87 z 21.12.1987
6		kaplica grobowa Małowieskich, 1868 r.,	343	KL.WKZ-5340-104/87 z 21.12.1987
7		kaplica grobowa Salzmanów, 3 ćw. XIX w.	343	KL.WKZ-5340-104/87 z 21.12.1987
8	Czyżew (daw. Czyżew-Osada) ul. Andrzejewska/ Zambrowska	cmentarz wojenny z I wojny światowej	260	KL.WKZ-5340-21/87 z 3.03.1987
9	Czyżew (daw. Czyżew-Osada)	park dworski, 2 poł. XIX w.	217	KL-WKZ-5340/20/85 z 16.12.1985
10	Czyżew (daw. Czyżew-Osada)	dom mieszkalny (willa), pocz. XX w., drewniany, ul. Mazowiecka 12	A-279	RN-RS/4010-224/10 z 30.04.2010
11	Czyżew (obwód geod. Czyżew-Chrapki) ul. Mazowiecka	cmentarz wojenny z I wojny światowej	262	KL.WKZ-5340-23/87 z 3.03.1987
12	Czyżew (daw. Czyżew-Stacja) ul. Szkolna	cmentarz wojenny z I wojny światowej	261	KL.WKZ-5340-22/87 z 3.03.1987
13	Czyżew (daw. Czyżew-Stacja)	dworzec kolejowy, poł. XIX w.	380	KL.WKZ-5340-28/88 z 28.12.1988
14	Dąbrowa Wielka Zespół kościoła pw. św. Stanisława Biskupa	kościół par. pw. św. Stanisława, 1883-1889	A-407	KL.WKZ-5340-11/90 z 15.06.1990
15		kaplica, pocz. XX w.	A-407	KL.WKZ-5340-11/90 z 15.06.1990
16		Ogrodzenie cmentarza kościelnego	A-407	KL.WKZ-5340-11/90 z 15.06.1990
17	Dąbrowa Wielka	cmentarz rzym.-kat. (część),	350	KL.WKZ-5340-111/87 z 23.12.1987
18	Rosochate Kościelne zespół kościoła par. pw. św. Doroty:	kościół, murowany, XV w.	42	kult.V-2b-3-42-56 z dn. 19.03.1956 r.
19		dzwonnica, drewniana, ok.1775 r.	A-227	RN-RS/4010-81/09 z 27.03.2009
20		cmentarz rzym.-kat. (część)	344	KL.WKZ-5340-105/87 z 21.12.1987

źródło: <https://wuozbialystok.bip.gov.pl/rejestry-ewidencje-archiwa/rejestr-a-wykaz-zabytkow-nieruchomych-wojewodztwa-podlaskiego.html>

Wpis do księgi B rejestru zabytków

Najcenniejsze zabytki ruchome z terenu gminy Czyżew wpisane są do rejestru zabytków ruchomych. Stanowią one głównie wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych. Ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych dotyczących tych obiektów. Szczegółowe informacje można uzyskać w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Białymstoku.

Wpis do księgi C rejestru zabytków

Na terenie gminy znajdują się następujące zabytki archeologiczne:

Tabela 3. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru

1	Dmochy-Rodzonki	Kurhan z III w.	79/A (biał.), A-157 (łomż.)	670-1/30/68 z dn. 5.11.1968
2	Dmochy-Rodzonki	Kurhan z III-IV w.	78/1-A (biał.), A-156 (łomż.) 78/2/A	670-1/31/68 z dn. 5.11.1968 670-1/32/68
3	Dmochy-Rodzonki	Kurhan z III-IV w.	77/A (biał.), A-155 (łomż.), 77/1A	670-1/28/68 z dn. 5.11.1968 670-1/29/68
4	Święck-Strumiany	osada przygodowa - z XII-XIII w.	Nr rej. 121-A (biał.) A-161 (łomż.), 121/2-A , 121/3-A, 121/4-A	dec. 670-1/15/70 z dn. 10.11.1970 dec. 670-1/16/70, dec. 670-1/17/70, dec. 670-1/18/70
5	Święck-Strumiany	cmentarzysko z XII-XIII w.	Nr rej. 120/A (biał.), A-160 (łomż.),	dec. 670-1/14/70 z dn. 10.11.1970
6	Święck-Strumiany	grodzisko „OKOP” - XI-XIII w.	29/A (biał.), A-152 (łomż.)	dec. X-1/9/66 z dn. 7.03.1966

źródło: <https://wuo.bialystok.bip.gov.pl/rejestry-ewidencje-archiwa/rejestr-c-zabytki-archeologiczne.html>

Wpis w Miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego:

1) Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (Uchwała Nr VIII/42/07 Rady Gminy Czyżew z dnia 27 czerwca 2007 r. z późn. zm.)

MPZP wyznacza tereny i obiekty objęte ochroną:

- granica strefy B ochrony układu urbanistycznego,
- granica strefy K ochrony krajobrazu kulturowego,
- cmentarze i mogiły,
- granice stref ochronnych wokół cmentarzy.

Na terenie tym znajduje się pięć zabytków rejestrowych: kościół par. pw. św. św. Piotra i Pawła, w Czyżewie oraz brama i ogrodzenie cmentarza przykościelnego, synagoga, park dworski i dworzec kolejowy.

A także inne zabytki wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków. Plan wskazuje tereny cmentarzy i mogiły objęte ochroną, wpisane do rejestru zabytków oraz będące w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków. Plan wyznacza strefę „B” ochrony konserwatorskiej w odniesieniu do Pl. Duży Rynek i Pl. Mały Rynek oraz ulic: Mazowiecka, Zarębska, Nurska.

lp	nr rejestru	data wpisu do rejestru zabytków	obiekt	adres	datowanie
1.	343	21.12.1987	cmentarz rzym.-kat. (część),	Czyżew-Osada, ul. Zarębska	poł. XIX w.
2.			kaplica grobowa Małowieskich		1868 r.
3.			kaplica grobowa Sztolzmanów		3 ćw. XIX w.
4.			ogrodzenie cmentarza parafialnego		k. XIX w.
5.	260	03.03.1987	cmentarz wojenny	Czyżew-Osada, ul. Łomżyńska	okres I wojny światowej
6.	262	03.03.1987	cmentarz wojenny	Czyżew-Chrapki, ul. Mazowiecka	okres I wojny światowej
7.	261	03.03.1987	cmentarz wojenny	Czyżew-Stacja, ul. Szkolna	okres I wojny światowej
8.			cmentarz żydowski	Czyżew-Osada, ul. Cicha	

źródło: MPZP - Uchwała Nr VIII/42/07 Rady Gminy Czyżew z dnia 27 czerwca 2007 r.

MPZP wymienia również inne obiekty o walorach zabytkowych, które w okresie tworzenia Planu wchodziły w skład gminnej ewidencji. Aktualne wytyczne do zakwalifikowania jako zabytek nieruchomy i wciągnięcia do ewidencji gminnej wymagają oddzielnej akceptacji wojewódzkiego konserwatora zabytków oraz sporządzenia karty adresowej wg nowego wzoru określonego w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz.U. 2021 poz. 56).

Zabytki te dodawane uprzednio do GEZ albo nie posiadają szczególnej wartości zabytkowej, bądź utraciły tę wartość (niektóre uległy rozbiórce lub remontowi), bądź nie stanowią wg obecnie obowiązującej definicji, zabytku nieruchomego. W kolejnych latach możliwe jest aktualizowanie i dodawanie do GEZ kolejnych obiektów, co jest wpisane do działań niniejszego Programu.

2) Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla obszaru Gminy Czyżew – Część I (uchwała Nr XXVII/195/13 Rady Miejskiej w Czyżewie z dnia 25 kwietnia 2013 r.)

- cmentarz parafialny rzymskokatolicki w Rosochatem Kościelnym, w tym nagrobki i krzyże o charakterze zabytkowym, mogiły o wartościach historycznych i drzewostan
- zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków w Święcku-Strumianach:

1) **Święck-Strumiany** grodzisko „OKOP” (XI-XIII w.) wpisane do rejestru zabytków decyzją WKZ w Białymstoku z dnia 07.03.1966 r. pod numerem A-29A w obrębie, którego ochronie podlega grodzisko pierścieniowe, położone na cyplu wchodzącym od południa w dolinę rzeki Brok, majdan przegrodzony wałem, dwie fosy: wewnętrzna i zewnętrzna, wał główny i zaporowy, wraz z warstwami i strukturami wewnętrznymi;

2) **Święck-Strumiany** cmentarzysko (XII-XIII w.) wpisane do rejestru zabytków decyzją WKZ w Białymstoku z dnia 10.11.1970 r. pod numerem A-120A, w obrębie, którego ochronie podlegają obiekty, warstwy i struktury podziemne;

3) **Święck-Strumiany** osada wczesnośredniowieczna (XII-XIII w.), której część środkowa została wpisana do rejestru zabytków decyzją WKZ w Białymstoku z dnia 10.11.1970 r. pod numerem A-121A, w obrębie, której ochronie podlegają obiekty, warstwy i struktury podziemne.

- stanowiska archeologiczne powierzchniowe.

2.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Poniższa tabela zawiera wykaz obiektów zabytkowych nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. Pogrubioną czcionką wpisano zabytki ujęte w rejestrze.

Tabela 4 . Wykaz obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Przedmiot ochrony	Nr rejestru i nr decyzji o wpisie do rejestru, data lub WEZ	Własność
1	Brulino-Koski	dwór	191, KL.WKZ-5340-1/85 z 22.10.1985	prywatna
2	Brulino-Koski	cmentarz żołnierzy rosyjskich z I wojny światowej	529, KL-WKZ-5340-14/94 z 7.12.1994	Gmina Czyżew
3	Brulino-Koski	park	WEZ	prywatna
4	Czyżew (daw. Czyżew-Osada)	historyczny układ przestrzenny m. Czyżew	WEZ	Gmina Czyżew
5	Czyżew (daw. Czyżew-Osada)	kościół par. pw. św. św. Piotra i Pawła, XIX w.	58, KL-WKZ-5340/8/80 z 28.04.1980	Parafia rzymskokatolicka
6	Czyżew (daw. Czyżew-Osada)	synagoga, ul. Piwna / Polna, 4 ćw. XIX w.	207, KL-WKZ-5340/10/85 z 5.11.1985	Gmina żydowska
7	Czyżew (daw. Czyżew-Osada)	cmentarz rzym.-kat. (część), poł. XIX w.	343 KL.WKZ-5340-104/87 z 21.12.1987	Parafia rzymskokatolicka

8		kaplica grobowa Małowieskich, 1868 r.,	343 KL.WKZ-5340- 104/87 z 21.12.1987	Parafia rzymskokatolicka
9		kaplica grobowa Salzmanów, 3 ćw. XIX w.	343 KL.WKZ-5340- 104/87 z 21.12.1987	Parafia rzymskokatolicka
10	Czyżew (daw. Czyżew-Osada)	ogrodzenie cmentarza	WEZ	Parafia rzymskokatolicka
11	Czyżew (daw. Czyżew-Osada)	cmentarz żydowski	WEZ	Gmina Żydowska
12	Czyżew (daw. Czyżew-Osada)ul. Andrzejewska/Zambrowska	cmentarz wojenny z I wojny światowej	260, KL.WKZ-5340- 21/87 z 3.03.1987	Gmina Czyżew
13	Czyżew (daw. Czyżew-Osada)	dom mieszkalny (willa), pocz. XX w., drewn., ul. Mazowiecka 12	A-279, RN-RS/4010- 224/10 z 30.04.2010	prywatna
14	Czyżew (daw. Czyżew-Osada)	park dworski, 2 poł. XIX w.	217, KL-WKZ- 5340/20/85 z 16.12.1985	Gmina Czyżew
15	Czyżew (daw. Czyżew- Chrapki) ul. Mazowiecka	cmentarz wojenny z I wojny światowej	262, KL.WKZ-5340- 23/87 z 3.03.1987	Gmina Czyżew
16	Czyżew (daw. Czyżew-Stacja) ul. Szkolna	cmentarz wojenny z I wojny światowej	261, KL.WKZ-5340- 22/87 z 3.03.1987	Gmina Czyżew
17	Czyżew (daw. Czyżew-Stacja)	dworzec kolejowy, poł. XIXw.	380, KL.WKZ-5340- 28/88 z 28.12.1988	PKP S.A.
18	Czyżew-Sutki	park	WEZ	prywatna
19	Dąbrowa-Kity	chata nr 5	WEZ	prywatna
20	Dąbrowa Wielka Zespół kościoła pw. św. Stanisława Biskupa	kościół par. pw. św. Stanisława, 1883-1889 z ogrodzeniem cmentarza kościelnego	A-407, KL.WKZ-5340- 11/90 z 15.06.1990	Parafia rzymskokatolicka
21		kaplica, pocz. XX w.	A-407, KL.WKZ-5340- 11/90 z 15.06.1990	Parafia rzymskokatolicka
22		Ogrodzenie cmentarza kościelnego	A-407, KL.WKZ-5340- 11/90 z 15.06.1990	Parafia rzymskokatolicka
23	Dąbrowa Wielka	cmentarz rzym.-kat. (część),	350, KL.WKZ-5340- 111/87 z 23.12.1987	Parafia rzymskokatolicka
24	Dąbrowa Wielka	park	WEZ	prywatna
25	Kaczyn-Herbasy	chata nr 13	WEZ	prywatna
26	Rosochate Kościelne zespół kościoła par. pw. św. Doroty:	kościół, mur., XV w.,	42, kult.V-2b-3-42-56 z dn. 19.03.1956 r.	Parafia rzymskokatolicka
27		dzwonnica, drewn., ok.1775r.	A-227, RN-RS/4010- 81/09 z 27.03.2009	Parafia rzymskokatolicka
28		cmentarz rzym.-kat. (część),	344, KL.WKZ-5340- 105/87 z 21.12.1987	Parafia rzymskokatolicka
29	Siennica-Święchy	chata nr 18 (dawniej nr16)	WEZ	prywatna
30	Stokowo-Szerszenie	dróżniczówka	WEZ	prywatna
31	Dmochy-Rodzonki	Kurhan z III w.	79/A (biał.), A-157 (łomż.), 670- 1/30/68 z dn. 5.11.1968	prywatna
32	Dmochy-Rodzonki	Kurhan z III-IV w.	78/1-A (biał.), A-156 (łomż.) 670-1/31/68 z dn. 5.11.1968 78/2/A, 670-1/32/68	prywatna

33	Dmochy-Rodzonki	Kurhan z III-IV w.	77/A (biał.), A-155 (łomż.), 670-1/28/68 z dn. 5.11.1968 77/1A, 670-1/29/68	prywatna
34	Święck-Strumiany	osada przygodowa - z XII-XIII w.	Nr rej. 121-A (biał.) A-161 (łomż.), dec. 670-1/15/70 z dn. 10.11.1970 121/2-A, dec. 670-1/16/70, 121/3-A, dec. 670-1/17/70, 121/4-A, dec. 670-1/18/70	prywatna
35	Święck-Strumiany	cmentarzysko z XII-XIII w.	Nr rej. 120/A (biał.), A-160 (łomż.), dec. 670-1/14/70 z dn. 10.11.1970	prywatna
36	Święck-Strumiany	grodzisko „OKOP” - XI-XIII w.	29/A (biał.), A-152 (łomż.)dec. X-1/9/66 z dn. 7.03.1966	prywatna

źródło: opracowanie własne na podstawie <https://wuozbialystok.bip.gov.pl/rejestry-ewidencje-archiwa/wojewodzka-ewidencja-zabytkow.html> stan z 3.01.2021 r.

W skład gminnej ewidencji zabytków wchodzi także wszystkie stanowiska archeologiczne z terenu gminy Czyżew wymienione w rozdziale 2.2.3. (tabela 1). Wszystkie zabytki posiadają karty adresowe, które będą bieżąco aktualizowane i uzupełniane w miarę potrzeb.

2.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Najcenniejszym zabytkiem nieruchomym na terenie gminy Czyżew jest najstarszy, późnogotycki kościół w Rosochacie Kościelnym z XVI w. a także drewniana XVII-wieczna dzwonnica przy kościele. Szczególną wartość ma również założenie dworskie w Brulinie-Koskach z jedynym w gminie dworem, który przetrwał do czasów współczesnych.

Dużą wartość stanowią cmentarze wojenne i mogiły, które są świadectwem bitew, powstań, potyczek, bohaterskiej postawy m. in. lokalnej społeczności. Cztery cmentarze zostały wpisane do rejestru zabytków, co świadczy o ich wartości i konieczności ochrony, by przetrwały jako świadectwo dla kolejnych pokoleń.

Zabytki archeologiczne w okolicy wsi Święck-Strumiany oraz Dmochy-Rodzonki to cenne źródło wiedzy o powstawaniu osadnictwa na tych terenach. Być może w przyszłości zostaną udoskonalone metody badań, które pozwolą na uzupełnienie i zdobycie nowych informacji, na odkrycie nie pozyskanych do tej pory artefaktów.

3. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy (SWOT)

Podsumowania oceny stanu dziedzictwa kulturowego w gminie dokonano metodą analizy SWOT. Jest to narzędzie analizy strategicznej, które wykorzystano do identyfikacji kluczowych czynników związanych ze stanem dziedzictwa kulturowego w gminie.

Istotą analizy jest identyfikacja czynników, które mogą wpływać na stan dziedzictwa kulturowego gminy oraz posegregowanie ich na cztery grupy:

- mocne strony - S (Strengths) - mocna strona to czynnik wewnętrzny (czyli to co stanowi atut, przewagę, zaletę lokalnego dziedzictwa kulturowego i gminy),
- słabe strony - W (Weaknesses) - słaba strona to czynnik wewnętrzny (czyli to co stanowi słabość, barierę, wadę lokalnego dziedzictwa kulturowego i gminy),
- szanse - O (Opportunities) - szansa to czynnik zewnętrzny (cecha otoczenia), czyli to co stwarza dla dziedzictwa kulturowego w gminie szansę korzystnej zmiany,

- zagrożenia - T (Threats) - zagrożenie to czynnik zewnętrzny (cecha otoczenia), czyli to co stwarza dla dziedzictwa kulturowego w gminie niebezpieczeństwo zmiany niekorzystnej.

Szanse i zagrożenia, czyli czynniki zewnętrzne, są traktowane jako te, na które gmina ma znacznie ograniczony wpływ lub w ogóle nie ma wpływu. Mocne i słabe strony - czynniki wewnętrzne, są traktowane jako te, na które gmina ma znaczny wpływ lub wyłączny wpływ.

Obiekty objęte rejestrem zabytków nieruchomych oraz wojewódzką ewidencją zabytków są w bardzo zróżnicowanym stanie technicznym i estetycznym.

SZANSE	ZAGROŻENIA
Wykorzystanie środków krajowych i unijnych na promocję, edukację i ochronę dziedzictwa kulturowego. Wzrost zainteresowania mieszkańców gminy i ogólnie kraju regionalnym i lokalnym dziedzictwem kulturowym. Władze wyższego szczebla przywiązują coraz większe znaczenie do zachowania dziedzictwa kulturowego. Wykorzystanie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego do rozwijania drobnej przedsiębiorczości (pamiątki, produkty lokalne, rękodzieło).	Fizyczna degradacja zabytków nieruchomych (np. drewniana willa generała). Degradacja budownictwa drewnianego z powodu wyludniania się wsi. Niekontrolowane przebudowy obiektów cennych kulturowo. Zagrożenie utraty dziedzictwa niematerialnego: tradycji ludowych,
SILNE	SŁABE
Duże zasoby stanowisk archeologicznych, w tym o szczególnym znaczeniu regionalnym: Święck-Strumiany, Dmochy-Rodzonki. Duże zasoby cennych obiektów sakralnych i sepulkralnych: kościoły, cmentarze, krzyże, kapliczki, inne. Przywiązanie mieszkańców do tradycji, silna identyfikacja z dziedzictwem lokalnym i regionalnym. Aktywnie działające Muzeum Ziemi Czyżewskiej w Czyżewie. Wysoki poziom wykorzystania tradycji rolniczych w rozwoju gminy. Lokalizacja obiektów dziedzictwa kulturowego przy szlakach komunikacyjnych. Wyremontowane (lub zaplanowane do remontu wkrótce) obiekty dziedzictwa w dobrym stanie (np. park w Czyżewie, dzwonnica w Rosochacie Kościelnym, kościoły, pomnik, cmentarz przy Andrzejewskiej, dworzec).	Niewystarczające działania zintegrowane łączące ochronę dziedzictwa kulturowego z ochroną przyrody i z dziedzictwem niematerialnym. Mało atrakcji turystycznych na terenie gminy. Ograniczona ilość środków gminnych przeznaczana na zabytki. Niski poziom digitalizacji i informacji o dziedzictwie kulturowym w gminie. Niewystarczająca ilość badań i analiz dotyczących dziedzictwa kulturowego gminy. Słabe oznakowanie obiektów zabytkowych.

4. Założenia programowe

4.1. Priorytety i kierunki działań

Określono priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami. W ramach priorytetów określono kierunki działań i wyznaczono dla nich zadania wskazując perspektywę realizacji (2 i 4-letnią).

W ramach priorytetów i kierunków działań uwzględniono cele wymienione w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Priorytety i kierunki działań oraz zadania wynikają z diagnozy stanu dziedzictwa kulturowego, oceny opracowań strategicznych dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego oraz ze studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.

Priorytet 1. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego do rozwoju gminy

Kierunek 1.1. Wykorzystanie lokalnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego do rozwoju drobnej przedsiębiorczości i turystyki

Priorytet 2. Ochrona dziedzictwa kulturowego

Kierunek 2.1. Inwentaryzacja, analizy, promocja

Kierunek 2.2. Poprawa stanu zachowania obiektów cennych kulturowo.

4.2. Zadania programu opieki

W celu realizacji poszczególnych priorytetów gmina planuje zrealizować poniższe zadania. Mają one przyczynić się do osiągnięcia dobrego stanu obiektów zabytkowych, wzmocnienia tożsamości kulturowej w lokalnej społeczności i zintegrowania tych elementów z pozytywnym wpływem na rozwój gminy.

Tabela 5. Wykaz zadań

Lp.	Priorytet/ nazwa projektu	Opis	Podmiot realizujący	Okres realizacji	
				2021-2022	2023-2024
	Priorytet 1. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego do rozwoju gminy				
Kierunek 1.1. Wykorzystanie lokalnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego do rozwoju drobnej przedsiębiorczości i turystyki					
1	Odtwarzanie zanikających rzemiosł i zawodów. Nauka i dokształcanie (przekwalifikowanie) chętnych osób w dziedzinie lokalnego tradycyjnego rzemiosła związanego z ciesielstwem, architektonicznymi detalami drewnianymi, sztuką użytkową.		Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	x	x
2	Opracowanie tematycznych szlaków turystycznych/ ścieżek edukacyjnych (np. pieszych, rowerowych, konnych, samochodowych) wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego.		Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	x	x
3	Promocja produktów lokalnych i regionalnych opartych na dziedzictwie kulturowym gminy (drobne rękodzieło o charakterze przyrodniczym, historycznym, dewocjonalia, przetwory; zgromadzone w folderach przepisy kulinarne, zebrane i spisane mity i legendy itp.).		Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	x	x
4	Przygotowanie tablic informacyjnych przy zabytkach ukazujących dane historyczne o obiekcie, fotografie archiwalne i kopie innych zdobytych materiałów. Tablice skierowane do mieszkańców jak i turystów zainteresowanych lokalnymi atrakcjami.		Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	x	x
5	Wspieranie rozwijania gospodarstwach agroturystycznych działających w oparciu o ofertę dziedzictwa kulturowego		Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, prywatni właściciele	x	x
6	Rozbudowa zasobów muzealnych Muzeum Ziemi Czyżewskiej.		Gmina Czyżew, mieszkańcy, organizacje pozarządowe	x	x
Priorytet 2. Ochrona dziedzictwa kulturowego					
Kierunek 2.1. Inwentaryzacja, analizy, promocja					
7	Udostępnienie informacji o lokalnych zabytkach na stronie internetowej gminy. Projekt obejmuje publikację kart adresowych tworzących gminną ewidencję zabytków oraz utworzenie bazy zdjęć (aktualnych i archiwalnych) zabytków Gminy Czyżew z opisami, włączenie do tworzenia bazy zdjęć internautów.		Gmina Czyżew, mieszkańcy, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	x	x
8	Organizowanie konkursów (np. fotograficznych, plastycznych, innych), wystaw (zdjęć, malarstwa popularyzującego zabytki) i wszelkich działań edukacyjnych o tematyce związanej z dziedzictwem kulturowym.		Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	x	x
9	Publikacja wydawnictw promujących dziedzictwo kulturowe gminy (np. książki, przewodniki, foldery, inne).		Gmina Czyżew	x	x
10	Organizowanie i wspieranie zajęć z dziećmi i młodzieżą w przedszkolach i szkołach, w formie spotkań z seniorami, weteranami, autorami publikacji wspomnieniowych i historycznych w celu popularyzacji tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego.		Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	x	x
11	Inicjowanie współpracy pomiędzy gminą a innymi podmiotami (np. organizacje pozarządowe, uczelnie, instytuty badawcze, przedsiębiorcy, inne) w obszarze dziedzictwa kulturowego w tym w celu realizacji badań archeologicznych, etnograficznych, innych.		Gmina Czyżew, Gminny Dom Kultury w Czyżewie	x	x
12	Inwentaryzacja i analiza zasobów dziedzictwa niematerialnego (mity, legendy, wspomnienia).		Gmina Czyżew, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie, mieszkańcy	x	x

Kierunek 2.2. Poprawa stanu zachowania obiektów cennych kulturowo				
13	Aktualizacja Gminnej ewidencji zabytków, rozszerzanie zasobu w porozumieniu z Wojewódzkim konserwatorem zabytków, w tym inicjowanie włączenia zabytków do wojewódzkiej ewidencji lub rejestru zabytków.	Gmina Czyżew	x	x
14	Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych rejestrowych i nie wpisanych do rejestru, poprawa stanu zabytków, ich adaptacja i rewaloryzacja (np. wieża ciśnień, willa gen. Roszkowskiego).	Gmina Czyżew, prywatni właściciele	x	x
15	Rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni (w tym zabytkowych parków podworskich), obszarów cmentarzy (np. identyfikacja, ogrodzenie i oznakowanie zatartych cmentarzy wojennych, żydowskiego).	Gmina Czyżew, mieszkańcy, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	x	x
16	Prowadzenie bieżących prac porządkowych przy cmentarzach wojennych, obszarach cmentarzy parafialnych, zabytkowych zespołach zieleni: alejach dojazdowych, dawnych parkach dworskich itp., oznakowanie cmentarzy wojennych przy drogach ze wskazówkami dojazdu.	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, mieszkańcy	x	x
17	Wspieranie odnowy zabytkowych nagrobków, grobowców. Inwentaryzacja, opieka i bieżące remonty kapliczek i krzyży przydrożnych.	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, mieszkańcy	x	x

5. Zarządzanie realizacją programu

5.1. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Powyższe zadania zaproponowane w gminnym programie opieki nad zabytkami Gminy Czyżew będą wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

- instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych, obejmujących między innymi uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, stref ochrony konserwatorskiej, decyzji Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- instrumentów finansowych obejmujących między innymi finansowanie i dotacje prac konserwatorskich, restauratorskich, remontowych i archeologicznych, korzystanie z funduszy europejskich;
- instrumentów koordynacji obejmujących między innymi realizację zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w dokumentach strategicznych województwa podlaskiego;
- instrumentów społecznych obejmujących między innymi działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi;
- instrumentów kontrolnych obejmujących między innymi aktualizację gminnej ewidencji zabytków, sprawozdania z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

5.2. System wdrażania

System wdrażania Gminnego programu opieki nad zabytkami jest istotnym elementem osiągnięcia celów dokumentu.

Dla powodzenia wdrożenia programu należy przyjąć tzw. zasadę partnerstwa, czyli współpracę poszczególnych uczestników w procesie ochrony zabytków (Urzędu Miejskiego, jednostek organizacyjnych gminy, organizacji społecznych, przedstawicieli mieszkańców, przedsiębiorców, właścicieli zabytków) oraz zasadę partycypacji społecznej, czyli prowadzenie dialogu społecznego pomiędzy różnymi podmiotami na terenie gminy, w zakresie wdrażania programu.

Operatorem Programu, głównym inicjatorem całego procesu i koordynatorem działań jest Gmina Czyżew. Podmiotem odpowiedzialnym za proces realizacji zapisów dokumentu jest Urząd Miejski w Czyżewie. Nadzór z ramienia samorządu będzie prowadził Burmistrz.

Burmistrz Czyżewa

Burmistrz ma za zadanie bieżący nadzór nad realizacją Programu oraz inicjowanie ewentualnych korekt Programu. Ponadto istotnym zadaniem Burmistrza będzie zapewnienie środków na realizację poszczególnych zadań (środki finansowe wewnętrzne, zewnętrzne). W razie konieczności Burmistrz będzie podejmował decyzje o inicjowaniu naniesienia zmian/aktualizacji Programu.

Rada Miejska

Organem przyjmującym Program w formie uchwały, nadzorującym jego realizację oraz osiągane efekty jest Rada Miejska. Realizacja założeń programu leży w gestii władz samorządowych.

Urząd Miejski

Urząd Miejski koordynuje przygotowanie i opiniowanie projektów uchwał Rady Miejskiej i zarządzeń. Realizacja projektów zostanie powierzona poszczególnym jednostkom organizacyjnym według ich kompetencji. W szczególności w realizację Programu zostanie zaangażowany Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie. Istotne znaczenie będzie miał także udział odpowiednich komórek w Urzędzie Miejskim.

Urząd Miejski dysponuje kompetentnym personelem do wykonania swoich zadań oraz jest w stanie dotrzeć do partnerów procesu ochrony zabytków. Wszystkie koszty zarządzania, które pojawią się w trakcie wdrażania Programu pokryte zostaną z budżetu Gminy Czyżew.

System wprowadzania modyfikacji

Jeśli po I etapie sprawozdawczym zostaną ujawnione potrzeby modyfikacji Programu, będą one na wniosek Burmistrza, interesariuszy, radnych, wprowadzane pod obrady Rady Miejskiej. W przypadku akceptacji przez Radę Miejską, Program zostanie zaktualizowany.

6. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Program został opracowany na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego. Co dwa lata Burmistrz będzie sporządzał sprawozdania z realizacji zadań Programu i przedstawiał je Radzie Miejskiej.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji Programu, która ma na celu:

- ocenę stopnia realizacji zadań założonych w Programie,
- weryfikację zgodności osiągniętych wskaźników z założeniami,
- korygowanie działań, w sytuacji gdy nie przynoszą one zamierzonych efektów lub w sytuacji wystąpienia zmian uniemożliwiających lub utrudniających ich realizację.

Podstawowa sprawozdawczość z realizacji Programu będzie odbywała się na poziomie operacyjnym, poprzez opis stanu realizacji zaplanowanych zadań dla każdego z kierunków działań, z podaniem informacji: co wykonano, jakie są/były problemy realizacyjne, jakie osiągnięto wskaźniki, uzasadnienie w przypadku nieosiągnięcia zaplanowanych wskaźników.

Poniżej w tabeli zaprezentowano planowane wskaźniki realizacyjne na dwa okresy: 2021-2022 i 2023-2024. Wskaźniki zostały przyporządkowane do poszczególnych zadań.

Tabela 6. Wskaźniki realizacyjne w okresie 2021-2024

Lp.	Priorytet/ nazwa projektu	Opis	Podmiot realizujący	Okres realizacji		Wskaźnik realizacji	Efekt realizacji (narastająco)	
				2021- 2022	2023- 2024		2021- 2022	2023- 2024
	Priorytet 1. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego do rozwoju gminy							
Kierunek 1.1. Wykorzystanie lokalnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego do rozwoju drobnej przedsiębiorczości i turystyki								
1		Odtwarzanie zanikających rzemiosł i zawodów. Nauka i dokształcanie (przekwalifikowanie) chętnych osób w dziedzinie lokalnego tradycyjnego rzemiosła związanego z ciesielstwem, architektonicznymi detalami drewnianymi, sztuką użytkową.	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	x	x	Liczba osób [os.]	2	4
2		Opracowanie tematycznych szlaków turystycznych/ ścieżek edukacyjnych (np. pieszych, rowerowych, konnych, samochodowych) wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego.	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	x	x	Liczba szlaków/ścieżek [szt.]	1	2

3	Promocja produktów lokalnych i regionalnych opartych na dziedzictwie kulturowym gminy (drobne rękodzieło o charakterze przyrodniczym, historycznym, dewocjonalia, przetwory; zgromadzone w folderach przepisy kulinarne, zebrane i spisane mity i legendy itp.).	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	x	x	Liczba akcji promocyjnych [szt.]	1	2
4	Przygotowanie tablic informacyjnych przy zabytkach ukazujących dane historyczne o obiekcie, fotografie archiwalne i kopie innych zdobytych materiałów. Tablice skierowane do mieszkańców jak i turystów zainteresowanych lokalnymi atrakcjami.	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	x	x	Liczba tablic [szt.]	5	10
5	Wspieranie rozwijania gospodarstwach agroturystycznych działających w oparciu o ofertę dziedzictwa kulturowego	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, prywatni właściciele	x	x	Liczba szkoleń/ warsztatów [szt.]	1	2
6	Rozbudowa zasobów muzealnych Muzeum Ziemi Czyżewskiej.	Gmina Czyżew, mieszkańcy, organizacje pozarządowe	x	x	Liczba eksponatów [szt.]	5	10
Priorytet 2. Ochrona dziedzictwa kulturowego							
Kierunek 2.1. Inwentaryzacja, analizy, promocja							
7	Udostępnienie informacji o lokalnych zabytkach na stronie internetowej gminy. Projekt obejmuje publikację kart adresowych tworzących gminną ewidencję zabytków oraz utworzenie bazy zdjęć (aktualnych i archiwalnych) zabytków Gminy Czyżew z opisami, włączenie do tworzenia bazy zdjęć internautów.	Gmina Czyżew, mieszkańcy, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	x	x	Liczba zdjęć [szt.]	0	50
8	Organizowanie konkursów (np. fotograficznych, plastycznych, innych), wystaw (zdjęć, malarstwa popularyzującego zabytki) i wszelkich działań edukacyjnych o tematyce związanej z dziedzictwem kulturowym.	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	x	x	Liczba konkursów, wystaw, imprez [szt.]	2	5
9	Publikacja wydawnictw promujących dziedzictwo kulturowe gminy (np. książki, przewodniki, foldery, inne).	Gmina Czyżew	x	x	Liczba publikacji [szt.]	1	2
10	Organizowanie i wspieranie zajęć z dziećmi i młodzieżą w przedszkolach i szkołach, w formie spotkań z seniorami, weteranami, autorami publikacji wspomnieniowych i historycznych w celu popularyzacji tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego.	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	x	x	Liczba spotkań [szt.]	2	4
11	Inicjowanie współpracy pomiędzy gminą a innymi podmiotami (np. organizacje pozarządowe, uczelnie, instytuty badawcze, przedsiębiorcy, inne) w obszarze dziedzictwa kulturowego w tym w celu realizacji badań archeologicznych, etnograficznych, innych.	Gmina Czyżew, Gminny Dom Kultury w Czyżewie	x	x	Liczba inicjatyw [szt.]	0	1
12	Inwentaryzacja i analiza zasobów dziedzictwa niematerialnego (mity, legendy, wspomnienia).	Gmina Czyżew, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie, mieszkańcy	x	x	Liczba zidentyfikowanych miejsc, legend, spisanych lub nagranych opowiadań [szt.]	3	6
Kierunek 2.2. Poprawa stanu zachowania obiektów cennych kulturowo							
13	Aktualizacja Gminnej ewidencji zabytków, rozszerzanie zasobu w porozumieniu z Wojewódzkim konserwatorem zabytków, w tym inicjowanie włączenia zabytków do wojewódzkiej ewidencji lub rejestru zabytków.	Gmina Czyżew	x	x	Liczba obiektów dodanych [szt.]	1	2
14	Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych rejestrowych i nie wpisanych do rejestru, poprawa stanu zabytków, ich adaptacja i rewaloryzacja (np. wieża ciśnień, willa gen. Roszkowskiego).	Gmina Czyżew, prywatni właściciele	x	x	Liczba remontów [szt.]	0	2
15	Rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni (w tym zabytkowych parków podworskich), obszarów cmentarzy (np. identyfikacja, ogrodzenie i oznakowanie zatartych cmentarzy wojennych, żydowskiego).	Gmina Czyżew, mieszkańcy, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	x	x	Liczba przeprowadzonych rewaloryzacji [szt.]	2	4

16	Prowadzenie bieżących prac porządkowych przy cmentarzach wojennych, obszarach cmentarzy parafialnych, zabytkowych zespołach zieleni: alejach dojazdowych, dawnych parkach dworskich itp., oznakowanie cmentarzy wojennych przy drogach ze wskazówkami dojazdu.	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, mieszkańcy	x	x	Liczba obiektów objętych pracami porządkowymi lub oznakowaniem [szt.]	3	6
17	Wspieranie odnowy zabytkowych nagrobków, grobowców. Inwentaryzacja, opieka i bieżące remonty kapliczek i krzyży przydrożnych.	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, mieszkańcy	x	x	Liczba odnowionych obiektów [szt.]	2	4

7. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Źródłem finansowania działań zaplanowanych w Programie będą przede wszystkim środki publiczne pochodzące od instytucji różnych szczebli: rządowego, wojewódzkiego i lokalnego, w tym środki unijne i inne zagraniczne. Osiągnięcie zaplanowanych zamierzeń będzie wymagać także środków prywatnych poprzez wkład do projektów współfinansowanych ze środków publicznych.

Do potencjalnych źródeł finansowania działań zawartych w Programie należą:

- środki własne gminy,
- środki prywatne mieszkańców gminy,
- środki prywatne inwestorów,
- środki pozyskane od sponsorów,
- środki budżetu państwa,
- środki budżetu województwa na realizację programów sektorowych,
- środki funduszy celowych,
- środki z budżetu UE: EFRR, EFS, FS, EFRROW,
- środki z NFOŚiGW, WFOŚiGW,
- środki z Lokalnej Grupy Działania,
- europejskie programy wspólnotowe,
- inne środki zagraniczne,
- inne.

Plan finansowy obejmuje propozycję źródeł finansowania wybraną na podstawie oceny dostępności i możliwości wykorzystania tych źródeł oraz charakteru projektów składających się na Program. Na kolejność realizacji wskazanych przedsięwzięć będą mieć wpływ terminy aplikowania i rozstrzygnięć konkursów w ramach programów operacyjnych i innych konkursów, czy też możliwości pozyskania inwestorów prywatnych.

Szczegółowy plan finansowy w zakresie zadań przedstawiony został w poniższym zestawieniu, wskazano w nim planowane na realizację Programu: Środki krajowe zewnętrzne [tys. zł], Środki unijne i zagraniczne [tys. zł], Środki prywatne (NGO, mieszkańcy, przedsiębiorcy) [tys. zł], Środki gminy i jej jednostek [tys. zł] z podziałem na każde zadanie.

Całkowity koszt realizacji Programu wynosi 1 675,00 tys. zł, z czego: 8,96% ma pochodzić ze źródeł zewnętrznych krajowych, 68,06% ma pochodzić ze środków unijnych i zagranicznych, 7,16% ze środków prywatnych oraz 15,82% z budżetu gminy.

Tabela 7. Plan finansowy

Lp.	Priorytet/ nazwa projektu	Opis	Podmiot realizujący	Szacunkowy koszt [tys. zł]	Środki krajowe zewnętrzne [tys. zł]	Środki unijne i zagraniczne [tys. zł]	Środki prywatne (NGO, mieszkańcy, przedsiębiorcy) [tys. zł]	Środki gminy i jej jednostek [tys. zł]
Priorytet 1. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego do rozwoju gminy								
Kierunek 1.1. Wykorzystanie lokalnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego do rozwoju drobnej przedsiębiorczości i turystyki								
1		Odtwarzanie zanikających rzemiosł i zawodów. Nauka i dokształcanie (przekwalifikowanie) chętnych osób w dziedzinie lokalnego tradycyjnego rzemiosła związanego z ciesielstwem, architektonicznymi detalami drewnianymi, sztuką użytkową.	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	20,00	0,00	0,00	0,00	20,00
2		Opracowanie tematycznych szlaków turystycznych/ ścieżek edukacyjnych (np. pieszych, rowerowych, konnych, samochodowych) wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego.	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	50,00	0,00	40,00	0,00	10,00
3		Promocja produktów lokalnych i regionalnych opartych na dziedzictwie kulturowym gminy (drobne rękodzieło o charakterze przyrodniczym, historycznym, dewocjonalia, przetwory; zgromadzone w folderach przepisy kulinarne, zebrane i spisane mity i legendy itp.).	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	50,00	0,00	40,00	0,00	10,00
4		Przygotowanie tablic informacyjnych przy zabytkach ukazujących dane historyczne o obiekcie, fotografie archiwalne i kopie innych zdobytych materiałów. Tablice skierowane do mieszkańców jak i turystów zainteresowanych lokalnymi atrakcjami.	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	30,00	0,00	25,00	0,00	5,00
5		Wspieranie rozwijania gospodarstw agroturystycznych działających w oparciu o ofertę dziedzictwa kulturowego	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, prywatni właściciele	25,00	0,00	20,00	0,00	5,00
6		Rozbudowa zasobów muzealnych Muzeum Ziemi Czyżewskiej.	Gmina Czyżew, mieszkańcy, organizacje pozarządowe	100,00	0,00	80,00	0,00	20,00
Priorytet 2. Ochrona dziedzictwa kulturowego								
Kierunek 2.1. Inwentaryzacja, analizy, promocja								
7		Udostępnienie informacji o lokalnych zabytkach na stronie internetowej gminy. Projekt obejmuje publikację kart adresowych tworzących gminną ewidencję zabytków oraz utworzenie bazy zdjęć (aktualnych i archiwalnych) zabytków Gminy Czyżew z opisami, włączenie do tworzenia bazy zdjęć internautów.	Gmina Czyżew, mieszkańcy, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	30,00	0,00	25,00	0,00	5,00

8	Organizowanie konkursów (np. fotograficznych, plastycznych, innych), wystaw (zdjęć, malarstwa popularyzującego zabytki) i wszelkich działań edukacyjnych o tematyce związanej z dziedzictwem kulturowym.	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	50,00	0,00	30,00	10,00	10,00
9	Publikacja wydawnictw promujących dziedzictwo kulturowe gminy (np. książki, przewodniki, foldery, inne).	Gmina Czyżew	50,00	0,00	40,00	0,00	10,00
10	Organizowanie i wspieranie zajęć z dziećmi i młodzieżą w przedszkolach i szkołach, w formie spotkań z seniorami, veteranami, autorami publikacji wspomnieniowych i historycznych w celu popularyzacji tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego.	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	0,00	0,00	0,00	0,00	koszty bieżące, bez dodatkowych nakładów
11	Inicjowanie współpracy pomiędzy gminą a innymi podmiotami (np. organizacje pozarządowe, uczelnie, instytuty badawcze, przedsiębiorcy, inne) w obszarze dziedzictwa kulturowego w tym w celu realizacji badań archeologicznych, etnograficznych, innych.	Gmina Czyżew, Gminny Dom Kultury w Czyżewie	0,00	0,00	0,00	0,00	koszty bieżące, bez dodatkowych nakładów
12	Inwentaryzacja i analiza zasobów dziedzictwa niematerialnego (mity, legendy, wspomnienia).	Gmina Czyżew, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie, mieszkańcy	50,00	0,00	40,00	0,00	10,00
Kierunek 2.2. Poprawa stanu zachowania obiektów cennych kulturowo							
13	Aktualizacja Gminnej ewidencji zabytków, rozszerzanie zasobu w porozumieniu z Wojewódzkim konserwatorem zabytków, w tym inicjowanie włączenia zabytków do wojewódzkiej ewidencji lub rejestru zabytków.	Gmina Czyżew	0,00	0,00	0,00	0,00	koszty bieżące, bez dodatkowych nakładów
14	Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych rejestrowych i nie wpisanych do rejestru, poprawa stanu zabytków, ich adaptacja i rewaloryzacja (np. wieża ciśnień, willa gen. Roszkowskiego).	Gmina Czyżew, prywatni właściciele	900,00	100,00	600,00	100,00	100,00
15	Rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni (w tym zabytkowych parków podworskich), obszarów cmentarzy (np. identyfikacja, ogrodzenie i oznakowanie zatartych cmentarzy wojennych, żydowskiego).	Gmina Czyżew, mieszkańcy, Gminny Ośrodek Kultury w Czyżewie	230,00	0,00	200,00	0,00	30,00
16	Prowadzenie bieżących prac porządkowych przy cmentarzach wojennych, obszarach cmentarzy parafialnych, zabytkowych zespołach zieleni: alejach dojazdowych, dawnych parkach dworskich itp., oznakowanie cmentarzy wojennych przy drogach ze wskazówkami dojazdu.	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, mieszkańcy	40,00	20,00	0,00	0,00	20,00
17	Wspieranie odnowy zabytkowych nagrobków, grobowców. Inwentaryzacja, opieka i bieżące remonty kapliczek i krzyży przydrożnych.	Gmina Czyżew, organizacje pozarządowe, mieszkańcy	50,00	30,00	0,00	10,00	10,00
	SUMA		1675,00	150,00	1140,00	120,00	265,00
	Struktura dofinansowania		100,00%	8,96%	68,06%	7,16%	15,82%